
**La llibertat religiosa. Jurisprudència
del Tribunal Europeu de Drets
Humans dels darrers cinc anys**

Tutora: Dra. María Jesús Gutiérrez del Moral

Alumna: Núria Brunsó Torrent

Treball Final de Grau

Grau en Dret

Curs 2014-2015

Aquest treball no hagués estat possible sense la supervisió, suport i consell de la meva tutora, la Dra. María Jesús Gutiérrez del Moral, moltes gràcies.

Índex

1.	Introducció	6
2.	Orígens de la llibertat religiosa	7
3.	La llibertat religiosa en l'ordenament jurídic intern.....	12
3.1.	La Constitució espanyola de 1978	12
3.1.1.	Article 16 CE.....	12
3.1.2.	Article 10 CE.....	15
3.1.3.	Articles 14 CE	16
3.1.4.	Article 9.2 CE.....	16
3.1.5.	Altres articles de la Constitució de 1978 relacionats amb la llibertat religiosa...	17
3.2.	La Llei orgànica de llibertat religiosa de 1980.....	17
3.2.1.	Objecte, subjectes i límits de la llibertat religiosa a la LOLR.....	18
3.2.2.	Les confessions religioses i la cooperació estatal a la LOLR	20
3.3.	Acords de l'Estat amb les confessions religioses	22
3.3.1.	Els acords concordataris entre l'Estat espanyol i la Santa Seu	23
3.3.2.	Acords entre l'Estat espanyol i altres confessions religioses	26
4.	La llibertat religiosa en l'ordenament jurídic internacional i els textos internacionals.....	34
4.1.	La llibertat religiosa en la Declaració Universal dels Drets Humans.....	34
4.1.1.	Article 18 DUDH	35
4.1.2.	Altres articles de la Declaració Universal dels Drets Humans relacionats amb la llibertat religiosa.....	36
4.2.	La llibertat religiosa en el Pacte Internacional dels Drets Civils i Polítics.....	36
4.2.1.	Article 18 PIDCP	37

4.2.2.	Altres articles del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics relacionals amb la llibertat religiosa.....	41
4.3.	La llibertat religiosa en el Pacte Internacional dels Drets Econòmics, Socials i Culturals	42
4.4.	Altres textos internacionals relacionat amb la llibertat religiosa.....	42
5.	La llibertat religiosa en l'ordenament jurídic de la Unió Europea i al Conveni Europeu per la salvaguarda dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals.	43
5.1.	La Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea	43
5.1.1.	Article 10 CDFUE.....	45
5.2.	El Conveni Europeu per la salvaguarda dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals	46
5.2.1.	Article 9 CEDH.....	47
6.	El contingut de la llibertat religiosa en la doctrina.....	48
6.1.	La llibertat religiosa com a dret dels individus	49
6.2.	La llibertat religiosa com a dret de les col·lectivitats.....	50
7.	El contingut de la llibertat religiosa en la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans	51
7.1.	Llibertat religiosa i llibertat de reunió i associació	52
7.2.	Llibertat religiosa i llibertat d'expressió	58
7.3.	Llibertat religiosa i prohibició de discriminació	59
7.4.	Llibertat religiosa i prohibició de tortura	62
7.5.	Llibertat religiosa i llibertat i seguretat	63
7.6.	Llibertat religiosa i simbologia religiosa.....	64
7.7.	Llibertat religiosa i objecció de consciència	65

7.8.	Llibertat religiosa i alimentació.....	68
7.9.	Llibertat religiosa com a dret negatiu.....	70
7.10.	Llibertat religiosa i qüestions fiscals	71
7.11.	Llibertat religiosa i educació	73
7.12.	Llibertat religiosa i respecte a la vida privada i familiar	74
8.	Conclusió.....	75
9.	Bibliografia i webgrafia	77
10.	Jurisprudència consultada	80

1. Introducció

Des de temps immemorials l'existència humana ha estat lligada al fet religiós, l'home ha sentit la necessitat de buscar respostes a les grans preguntes de la humanitat, preguntes respecte les quals les creences ofereixen una pluralitat d'explicacions. No és possible entendre la història de l'home i les civilitzacions sense tenir present l'important paper que hi ha jugat el fenomen religiós, aquest ha tingut un enorme pes en la vida de l'home i n'ha influenciat multitud d'aspectes més enllà dels rituals i actes de culte. Des de les ancestrals creences politeïstes fins a les grans confessions monoteïstes les religions han determinat el camí cap a la societat actual. Podem observar la seva incidència en la nostra arquitectura, en la cultura, en la filosofia de vida, fins i tot en el menjar i la forma de vestir, així com en un llarg etcètera d'elements presents en les societats contemporànies.

Malauradament els fidels seguidors de les diferents religions no sempre han sabut respectar-se mútuament i les seves diferències han estat l'origen de multitud de conflictes i persecucions que han desencadenat guerres religioses, algunes de les quals encara perduren.

La llibertat religiosa, tal com és coneguda en l'actual món occidental, és fruit d'un seguit de successos històrics que han acabat configurant un dret de reconeixement internacional, encara que el seu exercici no rebi la mateixa protecció i efectivitat entre els diferents països del món. En l'àmbit europeu la llibertat religiosa és reconeguda com un dret mereixedor d'especial protecció tant a través del Conveni per la Salvaguarda dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals (1950), també anomenat Conveni de Roma, com de la Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea¹ (2007); una protecció que s'amplifica i es fa efectiva en les normes constitucionals com és el cas de la Constitució espanyola de 1978. Fruit del desenvolupament de l'article 16 de la norma suprema espanyola i de la seva connexió amb l'article 14 del mateix cos legal, sorgeix la Llei orgànica de Llibertat Religiosa, de 5 de juliol de 1980, que tal com el seu nom indica es consagra a la regulació de la llibertat religiosa en l'àmbit espanyol, tant en la vessant individual com col·lectiva.

---

¹ La Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea va ser aprovada amb el Tractat de Niça el 26 de febrer de 2001, malgrat tractar-se d'un text mancat de força vinculant. Anys més tard, amb el Tractat pel qual s'institueix una Constitució per Europa la Carta s'integra com a títol del propi tractat, però la negativa de França i Holanda impedeixen que el projecte prosperi. Finalment amb el Tractat de Lisboa, de 13 de desembre de 2007, la Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea es reforma en part i és aprovada per segona vegada formant part del Tractat en forma de declaració com a protocol annex i adquirint valor de dret originari en virtut de l'article 6.1 TUE.

L'objectiu del present treball és conèixer el contingut que el Tribunal Europeu de Drets Humans (TEDH) atribueix al dret de llibertat religiosa a través de l'estudi de la seva jurisprudència com a màxima autoritat judicial amb competència per interpretar i aplicar el Conveni de Roma. Amb aquesta finalitat començaré exposant una breu síntesis sobre els orígens de la llibertat religiosa en el món Occidental; a continuació tractaré les dimensions d'aquest dret fonamental en l'ordenament jurídic espanyol a través de la Constitució del 1978 (CE) i la Llei orgànica de Llibertat Religiosa (LOLR), així com els acords entre l'Estat espanyol i les confessions religioses; prosseguiré el treball amb un estudi de la llibertat religiosa des del pla internacional i europeu; seguidament em centraré en la opinió de la doctrina i finalment analitzaré la jurisprudència del TEDH a fi de determinar el contingut del dret de llibertat religiosa des de la perspectiva del citat tribunal i a la llum del Conveni de Roma.

2. Orígens de la llibertat religiosa

En el present apartat em proposo fer un breu recorregut al llarg de la història de la humanitat observant els fets més transcendents per la configuració de la llibertat religiosa tractats de mode introductori ja que l'extensió i l'objectiu del treball m'impedeixen aprofundir en la matèria. D'aquesta manera és possible que no s'esmentin esdeveniments i circumstàncies històriques relacionats amb la llibertat religiosa i s'observaran també gran salts en el temps degut a que em centraré únicament en els successos que més han influenciat la constitució d'aquest dret fonamental.

La llibertat religiosa, tal com és coneguda en l'actualitat, és producte del liberalisme i la il·lustració del segle XVIII, no s'han d'oblidar però els antecedents històrics que malgrat puguin semblar llunyans conformen les bases de l'actual dret de llibertat religiosa².

Durant segles la societat precristiana viu en un món monista on religió i política es confonen i on les disputes religioses es resolen amb l'ús de la violència³. Cal viatjar fins a l'època romana per observar el que es considera la primera mostra de llibertat religiosa a Occident. Com és sabut els primers cristians van ser objecte de cruels persecucions per part d'un Imperi Romà que

---

² STARCK, C., *Raíces históricas de la libertad religiosa moderna*, Revista Española de Derecho Constitucional, núm. 47, 1996, pàg. 10.

³ LARENA BELDARRAIN, J., *La Libertad Religiosa y su protección en el derecho español*, Dykinson, Madrid, 2003, pàg. 6.

es sentia amenaçat per l'expansió del cristianisme. L'any 303 l'emperador Dioclecià posa en marxa una operació que serà coneguda com a "gran persecució" i que va tenir per objecte la crema de Bibles, la destrucció dels llocs de culte cristià, l'aniquilació d'autoritats de l'Església i la prohibició de que els cristians ocupessin càrrecs públics, entre moltes altres actuacions tendents a eliminar la presència de la secta cristiana en la societat romana amb la finalitat de recuperar l'antic esplendor de l'Imperi⁴. Malgrat tot les rigoroses mesures no van poder aturar la creixent influència del cristianisme entre els ciutadans romans i tal situació va acabar conduint als dirigents de l'Imperi a la promulgació del Decret d'Indulgència l'any 311 en virtut del qual es posava fi a la repressió cristiana⁵. Dos anys més tard, el 313, i fruit de les aproximacions entre Constantí, emperador de l'Imperi Romà d'Occident, i Licini, màxima autoritat de l'Imperi d'Orient, es publica l'Edicte de Milà el contingut del qual reconeix la llibertat religiosa a tots els ciutadans i conseqüentment tal dret es fa extens també als seguidors del cristianisme⁶ i ⁷. La promulgació de l'Edicte va permetre també la restitució als cristians de tots els béns que els hi havien estat confiscats, encara que alguns es trobessin en mans privades, i sense exigir-ne a canvi cap contraprestació⁸. Amb el pas dels anys la relació entre Roma i el cristianisme esdevé cada vegada més estreta i el cap de l'Imperi acaba esdevenint també el cap de l'Església. En aquest sistema, conegut com a cesaropapisme, el Cèsar és l'elegit per transmetre la missió de Déu a la terra de manera que adquireix gran poder en matèria eclesiàstica, especialment a la franja Orient de l'Imperi⁹.

---

⁴ ¿Qué fue el Edicto de Milán?. Recuperat des de l'adreça: <http://multimedia.opusdei.org/pdf/es/preguntas/52.pdf> (21/01/2015).

⁵ SOUTO PAZ, J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, Marcial Pons, Barcelona, 2003, pàg. 56.

⁶ LARENA BELDARRAIN, J., *La Libertad Religiosa y su protección en el derecho español*, pàg. 7.

⁷ FORUM LIBERTAS Diario Digital, *Los orígenes de la libertad religiosa*, 2008. Recuperat des de l'adreça: http://www.forumlibertas.com/frontend/forumlibertas/noticia.php?id_noticia=12312 (21/01/2015).

⁸ MORENO, J.I., *El Edicto de Milán cumple 1.500 años, El primer reconocimiento de la libertad religiosa*, Aceprenta, 2013. Recuperat des de l'adreça: <http://www.aceprenta.com/articulos/el-primero-reconocimiento-de-la-libertad-religiosa/> (21/01/2015).

⁹ SEGLERS GÓMEZ-QUINTERO, À., GÁMIZ SANFELIU, M., GARCIA GARCÍA, R., *El Dret Eclesiàstic de l'Estat com a branca de l'ordenament jurídic*, UOC, Barcelona, 2008, pàg. 18-19.

Amb la decadència de l'Imperi Romà d'Occident el dualisme adquireix força. El seu fonament rau en la separació entre el poder polític i la religió en base a la famosa frase, atribuïda a Jesús de Nazaret, *Doneu al Cèsar el que és del Cèsar i a Déu el que és de Déu*¹⁰.

Amb el pas dels anys el dualisme evoluciona i el poder espiritual s'acaba imposant al temporal. Aquesta situació acabarà conduint a la hierocràcia on el rei, com a deixeble de Déu a la terra, està cridat a governar els cossos, però no les ànimes¹¹.

Al segle XVI la Reforma Protestant comporta grans canvis en la societat de l'època degut, especialment, a l'estreta relació existent entre el poder polític i la religió. L'any 1555 el Tractat de Pau d'Augsburg permet als protestants adherits a la Confessió d'Augsburg (posteriorment denominada luteranisme) la seva equiparació jurídica amb els catòlics¹². Tal fet però no va suposar igualtat religiosa en termes generals ja que en van quedar fora les esglésies baptistes, els calvinistes, les sectes i per descomptat totes les confessions allunyades del cristianisme. Els ciutadans no eren lliures d'elegir la seva fe, la llibertat religiosa pertanyia de manera exclusiva i excloent als monarques europeus que fixaven la religió dels seus súbdits i aquests eren simplement titulars del denominat *ius emigrandi* en virtut del qual podien traslladar-se a un altre Estat més proper amb les seves conviccions religioses¹³.

Anys més tard, i després d'un segle de guerres religioses, el Tractat de Pau de Westfalia (1648) posa fi a la Guerra dels Trenta Anys i amb ell s'aprova l'*Instrumentum Pacis Osnabrugense*¹⁴. Tal esdeveniment permetrà als monarques europeus professar lliurement el catolicisme, el luteranisme o fins i tot els cultes de l'Església reformada. Els Estats europeus esdevenen règims confessionals en base a la religió dels respectius prínceps i amb total intolerància pels que no professen la religió oficial¹⁵. L'*Instrumentum Pacis Osnabrugense* no ens parla directament de llibertat religiosa però si es refereix a la llibertat de consciència, ara bé, sempre dins la fe cristiana; es tracta d'un instrument redactat amb la finalitat d'evitar nous conflictes bèl·lics per motius religiosos.

---

¹⁰ SOUTO-PAZ, J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, pàg. 86.

¹¹ SEGLERS GÓMEZ-QUINTERO, À., GÁMIZ SANFELIU, M., GARCIA GARCÍA, R., *El Dret Eclesiàstic de l'Estat com a branca de l'ordenament jurídic*, pàg. 23.

¹² SOUTO PAZ, J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, pàg. 130.

¹³ STARCK, C., *Raíces históricas de la libertad religiosa moderna*, pàg. 11.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ LARENA BELDARRAIN, J., *La Libertad Religiosa y su protección en el derecho español*, pàg. 10.

La llibertat religiosa experimenta innovacions de notable importància en el liberalisme del segle XVIII. L'home esdevé el centre del pensament il·lustrat i es deixa enrere la llibertat de consciència de naturalesa purament col·lectiva per donar pas a la idea de llibertat religiosa com a dret individual de l'home en front de l'Estat, encara confessional, així com de l'Església. D'aquesta manera s'insisteix en la idea de separació entre el poder polític i la religió¹⁶, fins i tot alguns autors de l'època destaquen que el poder temporal és incompetent en matèria de fe. Així parlem de tolerància, una tolerància que es fa extensa no només entre els ciutadans sinó també en el govern respecte d'aquests¹⁷.

Per observar el primer exemple de llibertat religiosa en tota la seva amplitud cal desplaçar-se fins a l'Amèrica del Nord on des dels inicis de la colonització es va respectar la llibertat de culte ja que molts dels europeus desplaçats al territori dels actuals Estats Units havien abandonat el continent Europeu per motius religiosos¹⁸. Tot i així sovint tal llibertat es trobava sotmesa a restriccions, ja que govern i religió freqüentment apareixien units, i s'entenia aplicable únicament a les confessions de fe cristiana. La *Virginia Bill of Rights* (1776) garanteix la llibertat religiosa i amb tal finalitat decreta la separació entre l'Estat i les confessions religioses, una separació que es manté i es reforça en la primera esmena de la Constitució dels Estats Units d'Amèrica de 1791¹⁹. Tal fet suposa el pas de l'Estat tolerant, vigent encara en l'Europa de l'època, a l'Estat neutral.

En l'àmbit Europeu la transició cap a la llibertat religiosa experimenta un gran salt amb la Revolució francesa, la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà (1789) reconeix en el seu article 10 la llibertat religiosa encara que de forma més limitada que la Declaració de Virginia i sota la submissió a l'orde públic establert per la llei. La Constitució francesa de 1791 reconeix també la llibertat de tots els homes a professar el culte religiós d'acord amb les seves conviccions²⁰.

La separació Església-Estat va ser en molts casos fonamental per la garantia de la llibertat religiosa, una separació que a Europa té els seus orígens no només a França sinó també a Alemanya, més concretament a Prússia, un territori que en matèria de llibertat religiosa sempre

---

¹⁶ SOUTO PAZ, J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, pàg. 140.

¹⁷ STARCK, C., *Raíces históricas de la libertad religiosa moderna*, pàg. 13-16.

¹⁸ SOUTO PAZ, J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, pàg. 146-147.

¹⁹ LARENA BELDARRAIN, J., *La Libertad Religiosa y su protección en el derecho español*, pàg. 11-13.

²⁰ STARCK, C., *Raíces históricas de la libertad religiosa moderna*, pàg. 17-18.

va anar un pas endavant de la resta del continent degut a la pluralitat de cultes professats pels seus ciutadans²¹. La llibertat religiosa moderna neix a Europa quan es supera la tolerància i s'instaura la idea de que l'Estat és incompetent en matèria religiosa.

Amb el pas dels segles la llibertat religiosa adquireix reconeixement a nivell internacional en primer lloc a través de la Declaració Universal dels Drets Humans adoptada per la Resolució de l'Assemblea General 217 A (III), de 10 de desembre de 1948. Seguidament un conjunt de textos internacionals, aprovats també en el si de Nacions Unides, fan esment a la llibertat de pensament, de consciència i de religió de manera més o menys extensa, parlem del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics (Resolució 2200 A (XXI) de l'Assemblea General, Nova York, 16 de desembre de 1996); el Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals (Resolució 2200 A (XXI) de l'Assemblea General, Nova York, 16 de desembre de 1996); la Declaració sobre l'Eliminació de totes les Formes d'Intolerància i Discriminació basades en la Religió o en la Creença (Resolució 36/55 de l'Assemblea General, Nova York, 25 de novembre de 1981); així com la Convenció Sobre els Drets del Nen (aprovada per Nacions Unides el 20 de novembre de 1989).

Al continent Europeu destaca el Conveni per la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals (Roma, 4 de novembre de 1950) i la Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea de 2007, fruit de la Carta de 2000 la qual rep una indubtable influència del Conveni de Roma.

Pel que fa a l'Estat espanyol durant segles el catolicisme va ser la religió oficial en un Estat de tradició confessional fins la Constitució de 1978. En matèria de llibertat religiosa destaca la Constitució liberal de 1869 com a primera norma suprema que permet la llibertat de culte, ja sigui en públic o en l'àmbit privat, establint com a única limitació la moral i el dret²². El text constitucional de 1876 fa un pas enrere, no tolera les manifestacions públiques religioses no catòliques però sí en respecta el culte privat²³. Anys més tard la dictadura de Primo de Rivera (1923 – 1930) suposa un retorn al passat que comporta importants limitacions per l'exercici de la llibertat religiosa. Amb la Segona República (1931 – 1939) la llibertat de culte i religió torna a rebre protagonisme i esdevé un dels principis bàsics de la Constitució de 1931 malgrat que el seu exercici es veu limitat a causa de la influència laïcista característica d'aquesta etapa de la

---

²¹ STARCK, C., *Raíces históricas de la libertad religiosa moderna*, pàg. 18-20.

²² SOUTO PAZ, J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, pàg. 176.

²³ LARENA BELDARRAIN, J., *La Libertad Religiosa y su protección en el derecho español*, pàg. 43-44.

política espanyola²⁴. El franquisme posa fi a la República i amb ell el retorn a l'Estat confessional, una confessionalitat severa i restrictiva en relació als cultes no catòlics que es va suavitzant al llarg dels gairebé quaranta anys de dictadura. En aquest sentit cal destacar la Llei de Llibertat Religiosa de 1967 la qual tolera el culte públic a altres confessions sota les exigències i vigilància de Circulars del Ministeri de Governació així com l'activitat del Tribunal Suprem²⁵. La transició política (1975 – 1978) suposa una època de pas entre el règim dictatorial i la nova realitat democràtica, la seva culminació amb l'aprovació de la Constitució de 1978 comporta un nou escenari on la llibertat religiosa rebrà la consideració de dret fonamental i el seu exercici i respecte es veurà reforçat i garantit també a través de la Llei orgànica de Llibertat Religiosa de 1980.

Al llarg dels propers apartats del present treball s'anirà exposant el contingut que en l'actualitat s'atribueix a la llibertat religiosa com a dret individual així com en la seva vessant col·lectiva tant en textos internacionals i europeus com a través de la legislació espanyola.

3. La llibertat religiosa en l'ordenament jurídic intern

3.1. La Constitució espanyola de 1978

Són diversos els articles de la norma suprema de l'ordenament jurídic espanyol que de manera més o menys àmplia i directa es refereixen a la llibertat religiosa. En primer lloc cal destacar l'article 16 de la Constitució.

3.1.1. Article 16 CE

1. Es garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i de les comunitats sense cap més limitació, quan siguin manifestats, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei.

2. Ningú podrà ser obligat a declarar quant a la seva ideologia, religió o creences.

---

²⁴ SOUTO PAZ J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, pàg. 178.

²⁵ CORRAL, C., *La primera y abrogada Ley de 1967 sobre libertad religiosa en España: un balance*. Recuperat des de l'adreça <http://blogs.periodistadigital.com/carloscorral.php/2007/07/24/la-primera-y-abrogada-ley-de-1967-sobre--61> (06/02/2015).

3. Cap confessió tindrà caràcter estatal. Els poders públics tindran en compte les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les consegüents relacions de cooperació amb l'Església catòlica i les altres confessions.

L'article 16 CE es troba situat dins del Títol I (dels drets i deures fonamentals), Capítol II (drets i llibertats), Secció 1^a (dels drets fonamentals i de les llibertats públiques). Tal com es desprèn de la seva lectura el citat precepte legal fa menció expressa a la llibertat religiosa, fet que l'eleva a la categoria de dret fonamental. Tal circumstància li aporta una protecció especial a través de la possibilitat d'acudir a l'empara del Tribunal Constitucional i alhora, com a dret constitucional, l'allunya de les opinions i interessos polítics propis de cada legislatura.

L'article objecte d'anàlisi es troba format per tres apartats que si bé es troben estretament relacionats tracten diferents aspectes del fet religiós així com la seva relació amb l'Estat espanyol.

En el seu apartat primer l'article 16 CE reconeix i protegeix la llibertat ideològica, religiosa i de culte, tres llibertats que es poden interpretar com un únic dret amb un mateix àmbit de protecció sota la denominació de llibertat de consciència. El constituent afirma que l'exercici de tal llibertat no correspon únicament als ciutadans en la seva dimensió individual sinó també a les comunitats com a conjunt d'homes i sense les quals no serien possibles determinades pràctiques característiques del fet religiós, així no reconèixer la llibertat religiosa en la seva vessant col·lectiva suposaria privar de protecció a un gran nombre d'actuacions que per definició s'engloben dins el dret fonamental de llibertat religiosa.

Pel que fa als límits en l'exercici de la llibertat religiosa aquests es resumeixen en garantir l'ordre públic, un concepte jurídic indeterminat i en el qual observem una clara influència del Conveni de Roma (1950). El concepte d'ordre públic serà concretat, encara que vagament, en l'article 3 de la Llei orgànica de Llibertat Religiosa de 1980, a la qual em referiré més endavant, així com a través de la jurisprudència. La idea recollida en la Constitució d'admetre i tolerar qualsevol ideologia, religió o creença amb l'ordre públic com a única limitació és coneguda com a indiferentisme ideològic²⁶. Pel que fa a les manifestacions internes de la llibertat religiosa, és a dir aquelles pràctiques mancades de component públic, no s'estableix cap

---

²⁶ PERALES ASCENSIÓN, E., *Constitución española: sinopsis artículo 16*, pàg.1. Recuperat des de l'adreça <http://www.congreso.es/consti/constitucion/indice/sinopsis/sinopsis.jsp?art=16&tipo=2> (11/02/2015).

limitació en relació al seu exercici, així cada individu és lliure de professar interiorment el culte que consideri.

En relació a l'article 16.2 CE de la seva lectura se'n desprèn el dret de tota persona a no revelar les seves creences, religió o ideologies i alhora la prohibició d'obligar algú a manifestar-les. Es tracta per tant d'un precepte dirigit directament a la llibertat religiosa en la seva vessant interna.

Finalment el darrer apartat de l'article 16 CE afirma en primer lloc que *cap confessió tindrà caràcter estatal*, d'aquesta manera Espanya esdevé un Estat aconfessional i l'Església catòlica perd la consideració de religió oficial. Ara bé, tal com especifica el mateix precepte, tal fet no significa una absència de contacte entre l'Estat i les confessions religioses, tot el contrari, la pròpia Constitució estableix un mandat dirigit als poders públics establint que aquests hauran de tenir presents les opcions religioses dels ciutadans espanyols i alhora hauran de cooperar amb l'Església catòlica així com amb les altres confessions. D'aquesta manera l'article 16.3 CE no només apel·la a la neutralitat estatal sinó que alhora estableix les bases per afavorir el pluralisme religiós. Pel que fa a la menció expressa a l'Església catòlica tal referència no ha d'entendre's com un tractament privilegiat, el seu esment es deu simplement a la tradicional presència de tal confessió en la societat espanyola fet que resulta encara una realitat, així doncs, el constituent pretén citar-la merament a tall d'exemple com a model de relacions de cooperació²⁷.

Fruit de l'activitat estatal en desenvolupament de l'article 16.3 CE, en relació amb l'article 7 de la Llei orgànica 7/1980 de Llibertat Religiosa, n'han sorgit un conjunt d'acords entre l'Estat espanyol i diverses confessions religioses. En aquest apartat em limitaré a citar-los sense tractar el seu contingut. Per ordre cronològic en primer lloc es van celebrar els acords amb la Santa Seu amb la finalitat de substituir el Concordat de 1953, parlem primerament de l'Acord de 28 de juliol de 1976 seguit de quatre acords de 3 de gener de 1979 sobre Assumptes Jurídics; sobre Ensenyament i Assumptes Culturals; sobre Assistència Religiosa a la Forces Armades i servei militar de clergues i religiosos; i sobre Assumptes Econòmics, respectivament. Anys més tard, el 10 de novembre de 1992 s'aproven tres acords de cooperació entre l'Estat espanyol i la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, la Federació de Comunitats Israelites d'Espanya i, finalment, l'acord amb la Comissió Islàmica d'Espanya.

---

²⁷ AMORÓS AZPILICUETA, J.J., *La libertad religiosa en la Constitución española de 1978*. Tecnos, Madrid, 1984, pàg. 170.

Així doncs, observem un tractament constitucional positiu del fet religiós on l'aconfessionalitat estatal no suposa una desconexió radial entre l'Estat i les confessions i on l'abandó de la tradicional confessionalitat permet treballar en la construcció d'un Estat laic on conviuen ciutadans de diferents tendències religioses.

Tal com s'ha indicat a l'inici del present apartat, l'article 16 CE no és l'únic precepte constitucional connectat amb la llibertat religiosa, encara que n'és sens dubte el més destacat. En aquest sentit exposaré lleugerament els articles 10, 14 i 9.2 CE per finalment referir-me molt breument a un seguit d'articles relacionats, d'alguna manera, amb el fet religiós.

3.1.2. Article 10 CE

1. La dignitat de la persona, els drets inviolables que li són inherents, el lliure desenvolupament de la personalitat, el respecte a la llei i als drets dels altres són fonament de l'ordre polític i de la pau social.

2. Les normes relatives als drets fonamentals i a les llibertats que la Constitució reconeix s'interpretaran de conformitat amb la Declaració universal de drets humans i els tractats i els acords internacionals sobre aquestes matèries ratificats per Espanya.

En primer lloc l'article 10 CE fa referència a la dignitat de la persona, un concepte que ha de ser entès com un valor inherent a l'existència humana i consistent en la facultat de cada individu de determinar lliurement la seva vida i el seu desenvolupament²⁸. Així, traslladat al nostre àmbit d'estudi, la dignitat permet a l'home professar una o altra religió, canviar les seves creences, o bé mantenir-se al marge del fet religiós. La dignitat humana és el fonament de la llibertat religiosa.

En el seu apartat segon l'article 10 de la Constitució estableix que la normativa en matèria de drets i llibertats fonamentals continguda en la norma suprema haurà de ser interpretada a la llum de la Declaració Universal de Drets Humans, així com els altres tractats internacionals que l'Estat pugui celebrar sobre tal matèria. És important aturar-nos en la menció expressa a la Declaració Universal de Drets Humans ja que tal text no gaudeix de caràcter vinculant a nivell internacional però sí en l'àmbit espanyol per efecte del seu esment en la Constitució. En conseqüència el dret fonamental de llibertat religiosa a l'Estat espanyol haurà de ser aplicat i

---

²⁸ MERINO NORVERTO, M., *Constitución española: sinopsis artículo 10*, pàg. 1. Recuperat des de l'adreça: <http://www.congreso.es/consti/constitucion/indice/sinopsis/sinopsis.jsp?art=10&tipo=2> (11/02/2015)

interpretat d'acord amb l'article 18 de la Declaració, article al qual em referiré en un proper apartat del present treball.

3.1.3. Articles 14 CE

Els espanyols són iguals davant la llei, sense que pugui prevaler cap discriminació per raó de naixença, raça, sexe, religió, opinió o qualsevol altra condició o circumstància personal o social.

L'article 14 de la norma suprema espanyola ens parla de la igualtat com a dret fonamental i en virtut del qual cap espanyol podrà ser objecte de discriminació. Tal com es desprèn de la seva lectura el citat precepte conté un llistat *numerus apertus* de fins a 6 motius pels quals no es podran establir tractes discriminatoris, a tal efecte ens interessa destacar la menció a les creences religioses. D'aquesta manera la Constitució garanteix l'exercici real de la llibertat religiosa establint que cap espanyol podrà rebre un tracte desfavorable i desigual per motius religiosos. Arribats a aquest punt és important destacar que la Constitució al referir-se a la llibertat religiosa inclou tant l'opció positiva per la religió com la negativa, és a dir, cap espanyol podrà ser discriminat pel fet de professar una determinada creença de la mateixa manera que tampoc s'admetrà un tracte discriminatori envers l'ateu, l'agnòstic o l'indiferent pel fet de negar o allunyar-se del fet religiós.

3.1.4. Article 9.2 CE

Correspon als poders públics de promoure les condicions per tal que la llibertat i la igualtat de l'individu i dels grups en els quals s'integra siguin reals i efectives; remoure els obstacles que n'impedeixin o en dificultin la seva plenitud i facilitar la participació de tots els ciutadans en la vida política, econòmica, cultural i social.

L'article 9.2 de la Constitució espanyola es dirigeix als poders públics com als encarregats de garantir i fer efectiu l'exercici de la llibertat i la igualtat, tant a nivell individual com col·lectiu. Traslladant aquesta idea en l'àmbit que ens ocupa en deduïm la obligatorietat dels poders públics de vetllar per la promoció i l'exercici real de la llibertat i la igualtat religiosa, un objectiu pel qual s'ha treballat a diversos nivells a través d'accions tals com l'aprovació de la Llei orgànica 7/1980 de Llibertat Religiosa, la celebració d'acords de cooperació entre l'Estat i les confessions religioses i la creació del Registre d'Entitats Religioses, entre d'altres.

3.1.5. Altres articles de la Constitució de 1978 relacionats amb la llibertat religiosa

Altres preceptes de la Constitució espanyola de 1978 connectats amb la llibertat religiosa, encara que més vagament, són per exemple l'article 18, sobre la intimitat personal, en el sentit de que ningú pot ser obligat a manifestar públicament les seves tendències religioses; l'article 27.3, sobre l'educació i la llibertat d'ensenyança, com a dret dels pares a decidir sobre l'educació dels seus fills i en conseqüència a convenir respecte l'adoctrinament religiós; l'article 30.2, sobre l'objecció de consciència al servei militar, ja que les creences religioses poden ser motiu per formular tal objecció; l'article 32, al establir el dret al matrimoni, ja que en l'ordenament jurídic espanyol es contempen determinades formes de matrimoni religiós a més del matrimoni civil; entre d'altres.

Així doncs, la llibertat religiosa reconeguda en la Constitució espanyola com a dret fonamental engloba una pluralitat de situacions i circumstàncies i queda configurada com un dret d'ampli abast compost per una diversitat de drets derivats.

3.2. La Llei orgànica de llibertat religiosa de 1980

En virtut de l'article 81.1 CE l'exercici de la llibertat religiosa reconeguda en el text constitucional s'ha de regular mitjançant llei orgànica ja que es tracta del desenvolupament d'un dret fonamental. La Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de llibertat religiosa (LOLR), fou de les primeres lleis de tal naturalesa aprovades després de la Constitució espanyola de 1978, al seu pas pel Congrés dels Diputats va rebre un suport extraordinari amb cap vot en contra i tan sols cinc abstencions,²⁹ encara que actualment es fa palesa la necessitat d'una revisió. El contingut de la mencionada llei s'estén al llarg dels seus vuit articles entre els quals es tracten dos grans temes, d'una banda els preceptes 1 a 4 versen sobre el dret de llibertat religiosa com a dret fonamental i en determinen el seu contingut, subjectes i límits; pel que fa als articles 5 a 8 es dediquen al desenvolupament de l'article 16.3 CE, és a dir, la cooperació Estat-confessions dins un marc d'aconfessionalitat estatal.

---

²⁹ DE LA HERA, A., *La ley orgánica de libertad religiosa en el marco constitucional*, pàg. 204. Recuperat des de l'adreça: http://www.fundacionfaes.org/file_upload/publication/pdf/20130423212813la-ley-organica-de-libertad-religiosa-en-el-marco-constitucional.pdf (16/02/2015).

3.2.1. Objecte, subjectes i límits de la llibertat religiosa a la LOLR

L'article primer de la LOLR no aporta cap novetat respecte el text constitucional. D'una banda es remet tàcitament a l'article 16 CE, al garantir la llibertat religiosa, en el seu primer apartat, i al afirmar l'aconfessionalitat de l'estat en el seu darrer punt. D'altra banda es tracta també d'un precepte estretament lligat a l'article 14 CE al parlar de la igualtat i la no discriminació per motius religiosos. De fet, la LOLR neix amb la finalitat de desenvolupar l'article 16 de la Constitució, sempre respectant la igualtat entre tots els individus i confessions. La llei desprèn un fort caràcter de norma marc caracteritzat per una gran flexibilitat que pretén donar cabuda a les diverses religions³⁰. Amb aquesta finalitat desenvolupa una única normativa on es contenen les bases pel tractament jurídic de totes les confessions atenent al principi d'igualtat, i alhora, conscient de les especificitats i necessitats de cada confessió, es preveu la celebració de relacions de cooperació amb l'Estat que, ja sigui en forma d'acord o conveni, contemplin tals particularitats³¹.

Cal tenir molt present, com ha exposat el Tribunal Constitucional en reiterada jurisprudència, que diferència de tracte no és sinònim de discriminació. Així en les sentències STC 340/1993, STC 110/1993 i STC 176/1993, entre d'altres, la Cort Constitucional especifica que únicament podem parlar de discriminació al referir-nos a diferències de tracte originades en situacions iguals quan tal desigualtat es troba mancada d'una justificació objectiva i raonable³². No hem de concebre la igualtat com a uniformitat, ja que la uniformitat pot portar a la discriminació, així els articles 14 CE i 1.2 LOLR han de ser interpretats de manera que permetin la desigualtat per evitar la discriminació.

Si bé la Constitució, en el seu article 16, es refereix de manera conjunta a la llibertat ideològica, religiosa i de culte, la LOLR no segueix aquest mateix camí i centra el seu objecte únicament en la llibertat religiosa i de culte³³. Així, tal com especifica l'article 3.2 de la Llei orgànica, en queden fora del seu àmbit de protecció *les activitats, finalitats i Entitats relacionades amb*

---

³⁰ CIÁURRIZ, M.J., *La libertad religiosa en el derecho español. La ley orgánica de libertad religiosa*, Tecnos, Madrid, 1984, pàg. 94.

³¹ *Ibidem*.

³² GUTIÉRREZ DEL MORAL, M. J. i CAÑIVANO SALVADOR M. A., *Los principios informadores del derecho eclesiástico del Estado en la jurisprudencia del Tribunal constitucional español y su identificación en la jurisprudencia europea*, Atelier, Barcelona, 2003, pàg. 158.

³³ CIÁURRIZ, M.J., *La libertad religiosa en el derecho español. La ley orgánica de libertad religiosa*, pàg. 114.

l'estudi i l'experimentació dels fenòmens psíquics o parapsicològics o la difusió de valors humanístics o espiritualistes o amb altres finalitats anàlogues alienes a les religioses.

Per tal de concretar l'objecte de la Llei, i consegüentment, els drets que engloba la llibertat religiosa, tant en la seva dimensió individual com col·lectiva, cal acudir a l'article 2. El citat precepte fa referència en primer lloc al dret de professar una religió lliurement, o no professar-ne cap; canviar de confessió o abandonar les creences; expressar les conviccions religioses, o l'absència d'aquestes, amb total llibertat, o abstenir-se de pronunciar-se al respecte. La llibertat religiosa comprèn també el dret de tota persona a practicar i participar en actes de culte i rebre assistència religiosa, i a no ser obligat a fer-ho; el dret a celebrar les festivitats pròpies de la seva confessió i contraure matrimoni i rebre sepultura d'acord amb els rituals característiques de la seva creença. La LOLR també considera manifestacions de la llibertat religiosa el dret a rebre o impartir ensenyances o informació de tal naturalesa, així com, el dret a elegir l'educació moral o religiosa d'un mateix i dels menors i incapacitats al seu càrrec. L'article 2 de la Llei també contempla les manifestacions i reunions públiques amb finalitats religioses i la possibilitat d'instituir associacions d'aquesta índole. En relació a aquesta vessant col·lectiva de la llibertat religiosa la LOLR preveu que les confessions puguin establir llocs de culte, divulgar i propagar la seva fe, nomenar i formar els seus ministres de culte i mantenir relacions amb altres confessions, tant a nivell estatal com internacional. Amb l'objectiu de fer efectiu l'exercici d'aquest dret dels individus i de les confessions en els col·legis i en determinats centres d'internament tals com hospitals, presons o l'exèrcit, entre d'altres, l'article 2 de la LOLR convida als poders públics a adoptar les mesures necessàries per tal de fer-hi efectiva l'assistència religiosa, una assistència que generalment s'ha regulat a través dels sistemes d'integració, concertació, lliure accés dels ministres de culte i lliure sortida dels interns³⁴.

Així doncs, podem concebre la llibertat religiosa com un dret fonamental d'ampli abast fruit del desenvolupament del qual en sorgeixen tot un conjunt de drets derivats. Cal tenir present que l'exercici de la llibertat religiosa no és il·limitat; com tot dret fonamental té com a límits la protecció i respecte als drets i llibertats fonamentals dels altres així com la salvaguarda de l'orde públic³⁵. Els límits als quals es troben sotmesos els drets dimanats de la llibertat religiosa es troben especificats en l'article 3.1 LOLR on es distingeix entre seguretat, moral i salut pública

---

³⁴ GONZÁLEZ DEL VALLE, J. M., *Derecho eclesiástico español*, 4a edició, Universidad de Oviedo servicio de publicaciones, Oviedo, 1997, pàg. 221-248.

³⁵ LÓPEZ SIDRO, A., *Restricciones al velo integral en Europa y en España: La pugna legislativa para prohibir un símbolo*, Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado, núm. 32, 2013, pàg. 36.

com a elements constitutius de l'orde públic en una societat democràtica. En relació a la menció a l'orde públic com a límit de la llibertat religiosa, tal com també disposa l'article 16.1CE, és important recordar que va ser objecte d'un profund debat en seu parlamentaria on el *Partido Comunista* va presentar una esmena en virtut de la qual els drets fonamentals eren reconeguts com a únic límit a la llibertat religiosa³⁶. La finalitat de la formació política era evitar possibles discriminacions a minories religioses sota l'empara de la indeterminació característica de l'orde públic. L'esmena no va prosperar però va tenir com a resultat la introducció del respecte als drets fonamentals i les llibertats públiques dels altres com a límit de la llibertat religiosa. Aquesta incorporació al redactat de la llei aporta seguretat al tractar-se d'un criteri limitador més precís i objectiu i suposa una novetat respecte el text constitucional ja que aquest només reconeix l'orde públic com a únic límit a l'exercici de la llibertat religiosa³⁷.

Tal com disposa l'article 4 LOLR, les vulneracions a la llibertat religiosa poden ser objecte de tutela a través de dues vies, d'una banda mitjançant la protecció que ofereix la jurisdicció ordinària i d'altra banda a través d'empara davant del Tribunal Constitucional³⁸.

3.2.2. Les confessions religioses i la cooperació estatal a la LOLR

Per tal de que les confessions i entitats religioses pugin ser titulars del dret de llibertat religiosa en tota la seva amplitud es requereix que aquestes disposin de personalitat jurídica. La personalitat jurídica permet als ens religiosos intervenir en el tràfic ja sigui a través de la participació en actes o negocis jurídics o bé mitjançant altres activitats³⁹.

L'article 5 LOLR determina que l'adquisició de personalitat jurídica per part de les esglésies, confessions, i comunitats religioses, i les seves federacions, queda subjecte al requisit d'inscripció al corresponent registre del Ministeri de Justícia, parlem, per tant, d'una inscripció amb efectes d'abast superior a la mera publicitat⁴⁰. El present precepte fa referència al Registre

---

³⁶ CIÁURRIZ, M.J., *La libertad religiosa en el derecho español. La ley orgánica de libertad religiosa*, pàg. 115.

³⁷ *Ibíd*, pàg. 116.

³⁸ GUTIÉRREZ DEL MORAL, M.J., *Libertad de expresión y protección de los sentimientos religiosos. La autorregulación de los medios de comunicación*, Iustel, Madrid, 2010, pàg. 2.

³⁹ Ministerio de Justicia, Registros, *Entidades Religiosas, Efectos de la inscripción*. Recuperat des de l'adreça: http://www.mjusticia.gob.es/cs/Satellite/Portal/es/areas-tematicas/registros/entidades-religiosas#id_1215327680267 (30/03/2015).

⁴⁰ MOTILLA DE LA CALLE, A., *Los Acuerdos entre el Estado y las Confesiones Religiosas en el derecho español*, Bosch, Barcelona, 1985, pàg. 312.

d'Entitats Religioses (RER) creat l'any 1981 en desenvolupament de l'article 5 LOLR i regulat a través del Reial Decret 142/1981, de 9 de gener, sobre organització i funcionament del Registre d'Entitats Religioses.

La inscripció es practica a instància de la confessió sol·licitant havent aportat la informació requerida en virtut dels articles 5.2 LOLR i 3 RD 142/1981. Una de les condicions necessàries per tal de que tingui lloc la inscripció de la confessió fa referència a l'expressió de les seves finalitats religioses. Aquest requisit és del tot indispensable ja que, tal com s'ha especificat anteriorment, les entitats alienes al fet religiós queden excloses de l'àmbit d'aplicació de la LOLR, no són subjectes de la llibertat religiosa i en conseqüència no poden ser inscrites en el RER. Al llarg de les primeres dues dècades després de la creació del RER les autoritats administratives competents per autoritzar o denegar la inscripció sovint actuaven de forma massa restrictiva rebutjant sol·licituds en base al requisit de les finalitats religioses⁴¹. Finalment el Tribunal Constitucional va tenir oportunitat d'entrar a avaluar aquesta praxis del Registre i va determinar que l'administració no és competent per efectuar un control de fons de manera que s'ha de limitar a analitzar els aspectes formals de la sol·licitud d'acord amb les exigències legals⁴². Aquest nou criteri establert pel TC ha originat a la pràctica la inscripció d'entitats únicament interessades en el règim de beneficis fiscals de que disposen les confessions i la naturalesa religiosa de les quals és dubtosa.

Un cop l'entitat ha estat inscrita al RER es produeix el seu reconeixement estatal⁴³ i en virtut de l'article 6 LOLR s'atribueix plena autonomia a la confessió i capacitat per establir el seu règim intern i de personal així com la seva organització⁴⁴.

El mer reconeixement de les confessions com a subjectes de la llibertat religiosa a través de la seva inscripció al RER implica certa cooperació entre l'Estat i les entitats religioses però normalment quan parlem de cooperació confessions-Estat, dins l'àmbit de l'article 16.3 CE, ens referim als acords de cooperació concrets entre ambdós subjectes. L'article 7 LOLR estableix que tals acords o convenis únicament podran ser celebrats amb entitats religioses inscrites al

---

⁴¹ ALENDA SALINAS, M., *El Registro de Entidades Religiosas. La praxis administrativa tras la STC 46/2001*, Iustel, Madrid, 2009, pàg. 169-174.

⁴² STC 46/2001, de 15 d'octubre, coneguda com a "Secta Moon".

⁴³ SOUTO PAZ, J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, Marcial Pons, Barcelona, 2003, pàg. 530.

⁴⁴ *Ibíd*, pàg. 541-543.

RER, ja que en cas contrari aquestes no disposen de personalitat jurídica. Per tal de que pugui tenir lloc un acord de cooperació entre l'Estat espanyol i una confessió religiosa inscrita al Registre es requereix també que aquesta hagi assolit notori arrelament. Malgrat sigui indispensable disposar de la declaració que certifica el notori arrelament, obtenir-la no significa necessàriament que l'Estat accepti concloure un acord de cooperació⁴⁵. Els criteris utilitzats per certificar el notori arrelament d'una confessió religiosa són:

- La seva representativitat social. La confessió ha de comptar amb un nombre rellevant de participants a l'Estat espanyol.
- La seva presència històrica, legal o clandestina. Es requereix també que la confessió hagi tingut presència a Espanya durant un període de temps considerable.
- La seva presència territorial. Finalment es requereix cert grau de difusió de la confessió pel territori espanyol⁴⁶.

El darrer article de la LOLR, l'article 8, ens parla de la Comissió Assessora de Llibertat Religiosa (CALR). Tal com especifica el citat precepte la Comissió s'ocupa de l'estudi, informe i proposta de qüestions relacionades amb la llibertat religiosa i, en conseqüència, amb la LOLR. Però la labor més destacada de la CALR és sens dubte la participació en la negociació i elaboració dels Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i les confessions religioses als quals fa referència l'article 7 de la LOLR.

La Comissió està composta per membres de les diferents entitats religioses presents al territori espanyol i en tot cas comptarà amb representants de la confessions amb notori arrelament. D'altre banda també formen part de la CALR un conjunt d'experts en el camp de la llibertat religiosa així com representats de diferents Departaments Ministerials. Tal com es pot observar es tracta d'una composició de naturalesa particular que respon a criteris de paritat i la qual es troba regulada en major detall en l'article 8 del Reial Decret 932/2013, de 29 de novembre, pel qual es regula la Comissió Assessora de Llibertat Religiosa.

3.3. Acords de l'Estat amb les confessions religioses

En el present apartat del treball em proposo fer un breu recorregut al llarg dels acords, actualment vigents, celebrats entre l'Estat espanyol i les confessions religioses. En primer lloc

---

⁴⁵ Observatorio del pluralismo religioso en España, *Notorio Arraigo*. Recuperat des de l'adreça: http://www.observatorioreligion.es/diccionario-confesiones-religiosas/glosario/notorio_arraigo.html (31/03/2015).

⁴⁶ *Ibidem*.

faré menció als concordats amb la Santa Seu i seguidament em centraré en les relacions de cooperació amb altres confessions.

3.3.1. Els acords concordataris entre l'Estat espanyol i la Santa Seu

Els actuals i vigents Acords amb la Santa Seu regeixen les relacions entre l'Estat espanyol i l'Església Catòlica en substitució de l'antic Concordat de 1953 d'inspiració fortament tradicional i conservadora que responia a les polítiques del règim⁴⁷. El pas de l'antic Concordat als actuals Acords va tenir lloc gràcies a l'ocurrència de dues circumstàncies, una de caire religiós i l'altre d'índole política, em refereixo al Concili Vaticà II i a la transició política espanyola; la influència del Concili i la nova etapa democràtica es poden observar essencialment en dos gran aspectes: el ple reconeixement de la llibertat religiosa com a dret fonamental i la mútua independència i autonomia entre el poder polític i l'Església⁴⁸. La necessitat de renovar el Concordat de 1953 per adaptar-lo a la nova situació política i social va donar lloc a la redacció de fins a cinc Acords, el primer dels quals té lloc el 28 de juliol de 1976, mentre que els quatre restants daten del 3 de gener de 1979. Així doncs s'ha abandonat l'antic sistema concordatari, tant característic del Dret Eclesiàstic espanyol⁴⁹, com a document únic que regulava una pluralitat de matèries per adoptar un nou sistema compost per diversos pactes sobre temàtiques específiques que ofereixen una major flexibilitat⁵⁰. Com es pot observar l'Acord amb la Santa Seu de 1976 és formal i materialment preconstitucional mentre que els altres quatre són adoptats tant sols cinc dies després de la promulgació de la Constitució ja que la seva redacció i negociació es va dur a terme en paral·lel⁵¹.

Una de les característiques fonamentals dels Acords amb la Santa Seu i una de les grans diferències que aquests presenten respecte els Acords amb altres confessions fa referència al seu

---

⁴⁷ Junta Episcopal de Asuntos Jurídicos, Conferencia Episcopal Española, GIMÉNEZ Y MARTÍNEZ DE CARVAJAL, J., *Los Acuerdos entre la Santa Sede y el Estado español: veinte años de vigencia*, Edice, Madrid, 2001, pàg. 23-24.

⁴⁸ *Ibíd*, pàg. 25.

⁴⁹ SEGLERS GÓMEZ-QUINTERO, À., GÁMIZ SANFELIU, M., GARCIA GARCÍA, R., *El Dret Eclesiàstic de l'Estat com a branca de l'ordenament jurídic*, pàg. 68.

⁵⁰ MOTILLA DE LA CALLE, A., *Los Acuerdos entre el Estado y las Confesiones Religiosas en el derecho español*, pàg. 39-44.

⁵¹ JIMÉNEZ GARCÍA, F. (director), JORDÁN CAPITÁN, E., (coordinació i edició), *El principio de no confesionalidad del Estado español y los Acuerdo con la Santa Sede, reflexiones desde los principios constitucionales*, Servicio de Publicaciones Dykinson, Madrid, 2007, pàg. 21.

rang legal en atenció a la naturalesa dels subjectes que en són part. L'Església Catòlica és la única confessió religiosa que té reconeguda personalitat jurídica internacional,⁵² tal circumstància eleva els Acords amb la Santa Seu a la categoria de tractats internacionals. Com és sabut aquesta conjuntura té diversos efectes, d'una banda cal destacar les especificitats respecte l'adopció i modificació de tals acords en atenció als article 94 i 96 CE, d'altra banda cal també tenir present la posició jeràrquica de que disposen els tractats internacionals en l'ordenament jurídic intern, així com les disposicions de la Convenció de Viena de 23 de maig de 1969⁵³. Ara bé, la circumstància que més interessa destacar fa referència a la bilateralitat dels Acords amb la Santa Seu ja que aquests han estat redactats i negociats de forma conjunta entre ambdós subjectes contractants i la seva interpretació i extinció també responen a aquest caràcter bilateral⁵⁴.

El text de 1976 servirà de base per l'elaboració dels posteriors Acords i posa fi a antics privilegis tant de l'Església com de l'Estat⁵⁵. La Santa Seu renuncia a l'anomenat *privilegi de fur* que impedia que els clergues poguessin ser jutjats per la jurisdicció estatal, per la seva part l'Estat cedeix el seu *dret de presentació* pel qual es trobava legitimat per designar dignitats eclesiàstiques⁵⁶. L'Acord de 1976 regula un últim aspecte fent referència al secret de confessió establint que els clergues no podran ser requerits, pels jutges ni per altres autoritats, amb la finalitat de transmetre informació obtinguda en exercici de la seva funció com a religiosos⁵⁷.

Pel que fa als altres quatre documents es centren en la regulació de matèries concretes en les quals històrica i tradicionalment l'Església catòlica ha estat vinculada en exercici de la llibertat religiosa.

---

⁵² CIÁURRIZ, M.J., *La libertad religiosa en el derecho español. La ley orgánica de libertad religiosa*, pàg. 169.

⁵³ Junta Episcopal de Asuntos Jurídicos, Conferencia Episcopal Española, GIMÉNEZ Y MARTÍNEZ DE CARVAJAL, J., *Los Acuerdos entre la Santa Sede y el Estado español: veinte años de vigencia*, pàg. 45.

⁵⁴ MOTILLA DE LA CALLE, A., *Los Acuerdos entre el Estado y las Confesiones Religiosas en el derecho español*, pàg. 35-39.

⁵⁵ JIMÉNEZ GARCÍA, F. (director), JORDÁN CAPITÁN, E., (coordinació i edició), *El principio de no confesionalidad del Estado español y los Acuerdo con la Santa Sede, reflexiones desde los principios constitucionales*, pàg. 43.

⁵⁶ SEGLERS GÓMEZ-QUINTERO, À., GÁMIZ SANFELIU, M., GARCIA GARCÍA, R., *El Dret Eclesiàstic de l'Estat com a branca de l'ordenament jurídic*, pàg. 69.

⁵⁷ *Ibidem*.

- **Acord sobre Assumptes Jurídics.** Regula l'autonomia de l'Església; la personalitat jurídica dels ens eclesiàstics; els dies festius i llocs sagrats; l'assistència religiosa a hospitals, orfenats, presons i altres centres d'internament; les institucions de beneficència de l'Església; i el matrimoni canònic i els seus efectes civils⁵⁸.
- **Acord sobre Ensenyança i Assumptes Culturals.** Com el seu nom indica s'ocupa bàsicament de dos grans temes: l'educació i la cultura. En matèria d'ensenyament l'Acord tracta el dret dels pares sobre l'ensenyança moral i religiosa dels seus fills, la docència de la religió catòlica en escoles i altres centres educatius i altres qüestions relacionades amb la instrucció de la doctrina de l'Església que formen part del denominat Estatut jurídic-acadèmic de l'ensenyança religiosa⁵⁹. En matèria cultural l'Acord estableix els criteris de conservació i restauració del patrimoni històric, artístic i documental en mans de l'Església a través d'un compromís mutu amb l'Estat⁶⁰. Finalment el document tracta sobre la presència del missatge catòlic en els mitjans de comunicació social⁶¹.
- **Acord sobre Assumptes Econòmics.** El seu contingut gira essencialment al voltant de dues temàtiques: la participació estatal al finançament de l'Església mitjançant fons públics, i el règim impositiu al qual queden sotmeses les activitats i béns de l'Església⁶². Pel que fa a la primera qüestió es dissenya un nou model de finançament estatal a través d'assignació pressupostària mitjançant una única partida⁶³, la implementació d'aquest nou sistema es va anar retardant successivament fins l'any

---

⁵⁸ Junta Episcopal de Asuntos Jurídicos, Conferencia Episcopal Española, GIMÉNEZ Y MARTÍNEZ DE CARVAJAL, J., *Los Acuerdos entre la Santa Sede y el Estado español: veinte años de vigencia*, pàg. 28.

⁵⁹ JIMÉNEZ GARCÍA, F. (director), JORDÁN CAPITÁN, E., (coordinació i edició), *El principio de no confesionalidad del Estado español y los Acuerdo con la Santa Sede, reflexiones desde los principios constitucionales*, pàg. 57-62.

⁶⁰ SEGLERS GÓMEZ-QUINTERO, À., GÁMIZ SANFELIU, M., GARCIA GARCÍA, R., *El Dret Eclesiàstic de l'Estat com a branca de l'ordenament jurídic*, pàg. 69.

⁶¹ Junta Episcopal de Asuntos Jurídicos, Conferencia Episcopal Española, GIMÉNEZ Y MARTÍNEZ DE CARVAJAL, J., *Los Acuerdos entre la Santa Sede y el Estado español: veinte años de vigencia*, pàg. 28.

⁶² SEGLERS GÓMEZ-QUINTERO, À., GÁMIZ SANFELIU, M., GARCIA GARCÍA, R., *El Dret Eclesiàstic de l'Estat com a branca de l'ordenament jurídic*, pàg. 69.

⁶³ JIMÉNEZ GARCÍA, F. (director), JORDÁN CAPITÁN, E., (coordinació i edició), *El principio de no confesionalidad del Estado español y los Acuerdo con la Santa Sede, reflexiones desde los principios constitucionales*, pàg. 62.

2007. Pel que fa al règim fiscal es regulen tot un conjunt d'exempcions i bonificacions a favor d'entitats i activitats de l'Església⁶⁴.

- **Acord sobre Assistència religiosa a les Forces Armades i Servei Militar de clergues i religiosos.** Aquest darrer acord, celebrat el mateix dia que els tres anteriors, regula l'assistència religiosa catòlica en l'àmbit de les forces armades a través del Vicariat General Castrense i mantenint el *privilegi de presentació* en relació a l'Arquebisbe General Castrense⁶⁵.

Juntament amb els citats Acords segueixen vigents dos documents més de cooperació entre la Santa Seu i l'Estat espanyol. Em refereixo al Conveni, de 5 d'abril, de 1962, en el qual es regula el reconeixement d'efectes civils als estudis, de naturalesa no religiosa, cursats en universitats de l'Església; i l'Acord, de 21 de desembre de 1994, sobre assumptes d'interès comú en Terra Santa⁶⁶.

3.3.2. Acords entre l'Estat espanyol i altres confessions religioses

Si bé és cert que històricament els únics acords amb confessions religioses dels quals ha format part l'Estat espanyol han estat celebrats amb la Santa Seu, la Constitució de 1978 i la posterior Llei Orgànica de Llibertat Religiosa, de 1980, condueixen a la modificació d'aquesta realitat.

Tal com s'ha esmentat anteriorment els article 16.3 CE i 7.1 LOLR es dirigeixen als poders públics per tal de que aquests, tenint present les preferències religioses de la societat espanyola, adoptin acords de cooperació amb les corresponents confessions amb la finalitat de fer efectiu el ple exercici de la llibertat religiosa. Els citats preceptes ofereixen la possibilitat de recórrer a fonts pactícies, mitjançant acords o convenis, per regular les relacions entre les confessions acatòliques i l'Estat, una circumstància sens dubte innovadora pel dret Eclesiàstic espanyol⁶⁷.

---

⁶⁴ Junta Episcopal de Asuntos Jurídicos, Conferencia Episcopal Española, GIMÉNEZ Y MARTÍNEZ DE CARVAJAL, J., *Los Acuerdos entre la Santa Sede y el Estado español: veinte años de vigencia*, pàg. 28.

⁶⁵ JIMÉNEZ GARCÍA, F. (director), JORDÁN CAPITÁN, E., (coordinació i edició), *El principio de no confesionalidad del Estado español y los Acuerdo con la Santa Sede, reflexiones desde los principios constitucionales*, pàg. 67.

⁶⁶ SEGLERS GÓMEZ-QUINTERO, À., GÁMIZ SANFELIU, M., GARCIA GARCÍA, R., *El Dret Eclesiàstic de l'Estat com a branca de l'ordenament jurídic*, pàg. 70.

⁶⁷ MOTILLA DE LA CALLE, A., *Los Acuerdos entre el Estado y las Confesiones Religiosas en el derecho español*, pàg. 50.

D'acord amb l'article 7.1 LOLR, per tal de que l'Estat pugui celebrar un acord de cooperació amb una confessió religiosa es requereix que aquesta consti inscrita al RER i disposi de declaració de notori arrelament com a conseqüència del seu número de creients i la seva presència territorial. El requisit de la inscripció respon a la necessitat de que l'entitat tingui personalitat jurídica reconeguda; així doncs, podem considerar que tal condició va dirigida a les confessions no catòliques ja que es troba mancada de sentit en el cas de la Santa Seu amb reconeguda personalitat jurídica a nivell internacional. Pel que fa a la declaració de notori arrelament, concedida pel Govern de l'Estat, aquesta actua com a filtre establint un règim pactici de caràcter limitat que orienta al legislador a l'hora d'elegir les confessions amb qui pactar⁶⁸. Tot i això cal recordar que la concurrència d'ambdúes condicions esmentades no comporta cap obligació estatal en el sentit d'haver de concloure un acord de cooperació amb les confessions que compleixin els requisits de l'article 7.1 LOLR⁶⁹. Així doncs, és l'Estat qui té l'última paraula, les entitats religioses únicament tenen la possibilitat de sol·licitar la celebració d'un acord de cooperació.

Els acords als quals fa referència l'article 7.1 LOLR s'aproven mitjançant Llei de Corts Generals, a diferència dels Acords amb la Santa Seu que tenen naturalesa jurídica de tractat internacional⁷⁰. Aquesta gran diferència és fonamental i és que mentre els Acords amb l'Església Catòlica desprenen un fort caràcter bilateral no podem afirmar els mateix en relació als Acords amb confessions no catòliques ja que aquests, al ser aprovats mitjançant Llei ordinària, són dret intern, són formalment unilaterals encara que materialment bilaterals; la seva aplicació i vigència queda en mans de les Corts^{71 i 72}.

Actualment són diverses les confessions inscrites al RER a les quals se'ls ha reconegut arrelament notori en la societat espanyola, tot i així en el nostre ordenament Eclesiàstic únicament trobem tres acords de cooperació celebrats amb entitats religioses no catòliques;

---

⁶⁸ SEGLERS GÓMEZ-QUINTERO, À., GÁMIZ SANFELIU, M., GARCIA GARCÍA, R., *El Dret Eclesiàstic de l'Estat com a branca de l'ordenament jurídic*, pàg. 74.

⁶⁹ Observatorio del pluralismo religioso en España, *Notorio Arraigo*. Recuperat des de l'adreça: <http://www.observatorioreligion.es/diccionario-confesiones-religiosas/glosario/notorio arraigo.html> (31/03/2015).

⁷⁰ SEGLERS GÓMEZ-QUINTERO, À., GÁMIZ SANFELIU, M., GARCIA GARCÍA, R., *El Dret Eclesiàstic de l'Estat com a branca de l'ordenament jurídic*, pàg. 70-71.

⁷¹ *Ibíd.*

⁷² MOTILLA DE LA CALLE, A., *Los Acuerdos entre el Estado y las Confesiones Religiosas en el derecho español*, pàg. 300-301.

concretament em refereixo a l'Acord de cooperació de l'Estat espanyol amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya (FEREDE), l'Acord de cooperació de l'Estat espanyol amb la Federació de Comunitats Israelites⁷³ d'Espanya (FCI), i finalment, l'Acord de cooperació de l'Estat espanyol amb la Comissió⁷⁴ Islàmica d'Espanya (CIE). Tots tres Acords van ser aprovats el 10 de novembre de 1992 com a protocols annexos a les Lleis 24/92, 25/92 i 26/92, respectivament. Tals acords s'inspiren en els principis constitucionals de llibertat religiosa i igualtat, una igualtat que es predica en dos sentits. D'una banda es desprèn del propi text dels tres Acords entre els quals s'observen grans semblances, d'altra banda es pretén que els documents de cooperació descriguin un règim jurídic similar al dels Acords amb la Santa Seu⁷⁵. Si bé és cert que els Acords amb la FEREDE, la FCI i la CIE presenten una estructura exageradament similar, sovint qualificada de clònica, tal circumstància en facilita la seva lectura i comparació ja que les diverses temàtiques que tracten els acords són articulades utilitzant la mateixa numeració; així doncs, a tall d'exemple, l'article 7 de cada un dels tres Acords tracte sobre el reconeixement d'efectes civils als matrimonis celebrats d'acord amb els rituals evangelistes, jueus i islàmics, respectivament. D'altra banda cal tenir present que aquesta notable igualtat entre Acords no suposa uniformitat absoluta ja que es contempen les peculiaritats de cada confessió, per observar-ne un exemple podem acudir a l'article 12 dels tres Acords que conté regulació relativa al descans laboral setmanal, i en el qual es cita els divendres en el cas dels membres de la CIE, i la tarda del divendres i el dia complet del dissabte pel cas de la FEREDE i la FCI⁷⁶. Pel que fa a la igualtat predicada en l'article 7.2 LOLR i la qual han de respectar els acords de cooperació celebrats amb les diferents Esglésies, Comunitats i Confessions, cal destacar que tal igualtat és encara una ficció. La realitat espanyola present i passada demostra l'important paper que hi ha jugat l'Església Catòlica, la seva notable presència no pot ser predicada de cap altre confessió i tal circumstància es reflecteix inevitablement a l'hora de tractar el fet religiós.⁷⁷ Ignorar la peculiar situació del catolicisme en la societat

---

⁷³ Actualment s'utilitza el terme *jueus* en substitució de la denominació *israelites*. Tal circumstància no ha alterat el contingut i vigència de l'Acord malgrat haver canviat el nom de la Federació, actualment anomenada Federació de Comunitats Jueves d'Espanya.

⁷⁴ Es tracta efectivament d'una federació encara que rebí la denominació de comissió.

⁷⁵ MOTILLA DE LA CALLE, A., *Los Acuerdos entre el Estado y las Confesiones Religiosas en el derecho español*, pàg. 318.

⁷⁶ En tots els casos el reconeixement de descans laboral en els esmentats dies no és automàtic sinó que requereix el consentiment i acord amb l'empresari.

⁷⁷ MOTILLA DE LA CALLE, A., *Los Acuerdos entre el Estado y las Confesiones Religiosas en el derecho español*, pàg. 316.

espanyola comportaria el tractament d'una situació irreal on la imposició de la uniformitat conduiria a la desigualtat.

A continuació em proposo fer un breu recorregut a través dels Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i la FEREDE, la FCI i la CIE per tal de conèixer el tractament i contingut que atorguen a la llibertat religiosa.

En primer lloc els Acords especifiquen que els drets i obligacions que s'hi estableixen únicament seran d'aplicació per les comunitats religioses inscrites al RER i que alhora formin part de la Federació contractant. En aquesta mateixa línia els articles 1.3 dels respectius documents, estableixen que en el cas de la inscripció al RER d'entitats associatives de naturalesa religiosa creades com a entitats menors pertanyents a una confessió, la certificació de finalitats religioses, requisit per a la inscripció, podrà ser expedida per la Federació a la qual pertany l'entitat.

A continuació els Acords dediquen el contingut del seu article segon als llocs de culte⁷⁸ com a locals o edificis destinats, de forma permanent i exclusiva, al culte, la pràctica de l'oració, la formació o l'assistència religiosa. Aquests llocs de culte per tal de ser considerats com a tals hauran de comptar amb la certificació corresponent de la confessió a la qual pertanyin, amb la conformitat de la FEREDE, la FCI o la CIE, en cada cas. Els llocs de culte de les citades confessions gaudeixen d'inviolabilitat i en cas d'expropiació forçosa aquesta no podrà tenir lloc sense audiència prèvia de la Federació⁷⁹. Els edificis de culte no podran ser demolits sense haver estat prèviament desproveïts del seu caràcter sagrat o religiós, aquest requisit no resulta d'aplicació en els supòsits en que la demolició procedeix en circumstàncies d'urgència o perill.

Els Acords amb la FCI i la CIE disposen que els llocs de culte podran ser objecte d'inscripció al RER i determinen que els beneficis legals establerts pels edificis de culte s'estenen també als cementiris religiosos de tals Federacions. En aquest sentit s'especifica que es podran concedir reserves de parcel·les de cementiris municipals per la celebració d'enterraments jueus i islàmics i es reconeix també el dret a establir cementiris propis i a traslladar-hi difunts, sempre amb subjecció a la normativa local i sanitària.

---

⁷⁸ En l'Acord amb la CIE es recull una menció expressa a les Mesquites com a lloc de culte característic de l'islam.

⁷⁹ L'Acord amb la FEREDE conté una excepció al requisit d'audiència prèvia a l'expropiació determinant que aquesta no és necessària en els supòsits d'urgència, seguretat i defensa nacional o perill greu d'orde o seguretat pública.

L'article tres dels Acords ens parla dels ministres de culte com a persones físiques que, amb caràcter estable, es dediquen a la formació i assistència religiosa, al desenvolupament de funcions de culte i a la direcció de l'oració. Tals subjectes han de comptar amb la corresponent certificació de la confessió a la qual pertanyen i amb la conformitat de la Federació. Els ministres de culte reben la denominació de Rabins en l'Acord amb la FCI i són anomenats Imans en els cas de la CIE.

El mateix precepte fa referència a la informació coneguda pels ministres de culte evangelistes, jueus i islàmics en exercici de les seves funcions establint una protecció equiparable al secret professional.

Pel que fa a l'article quatre dels Acords aquest es centra en el compliment del servei militar per part dels ministres de culte evangèlics, els Rabins i els Imans, disposant que es troben sotmesos a la normativa general amb possibilitat de sol·licitar una missió més adient a la seva funció religiosa. En el cas de que els subjectes cridats a files es trobin estudiant en seminaris religiosos de la FEREDE, la FCI o la CIE, tal circumstància origina dret a pròrroga d'incorporació a files de segona classe. Actualment el contingut del citat precepte, malgrat ser vigent, no pot ser objecte d'exercici com a conseqüència de la suspensió del servei militar obligatori en virtut del Reial Decret 247/2001, de 9 de març.

Respecte el règim laboral aplicable als ministres de culte l'article cinquè dels Acords situa tals subjectes en el Règim General de la Seguretat Social, com a assimilats als treballadors per compte aliena. Observem en aquest punt una notable diferència en relació al règim laboral al qual queden sotmesos els sacerdots catòlics en virtut del Reial Decret 3325/1981, de 29 de desembre, i el Reial Decret 2665/1998, d'11 de desembre. Els religiosos catòlics de nacionalitat espanyola, majors de divuit anys, i que resideixin i desenvolupin la seva tasca habitual en territori espanyol com a membres de Monestirs, Ordres, Congregacions, Instituts i Societats de Vida Comuna, de dret pontifici i inscrits al RER, es troben compresos al Règim Especial de la Seguretat Social com a treballadors per compte pròpia, o autònoms⁸⁰. D'altre banda, en el cas de

---

⁸⁰ CATALÁ RUBIO, S., *Ministros y lugares de culto*, pàg. 6. Recuperat des de l'adreça: <https://www.uclm.es/area/derechoeclesiastico/documentos/VI.%20Ministros%20y%20lugares%20de%20culto%20Santiago%20Catal%C3%A1.pdf> (03/04/2015).

que els sacerdots catòlics realitzin una activitat enquadra ble en el Règim General de la Seguretat Social seran considerats com a treballadors per compte aliena⁸¹.

En l'article 6 de les Lleis 24/92, 25/92 i 26/92 es conté una breu descripció respecte què hem d'entendre com a funcions de culte i assistència religiosa. En el cas de la FEREDE l'Acord fa referència a les activitats directament dirigides a l'exercici del culte, l'administració de Sagraments, la cura d'ànimes, la predicació de l'Evangelí i el magisteri religiós. Pel que fa a l'Acord amb la FCI aquest considera com a funcions pròpies de la religió jueva totes les activitats que així s'hi considerin d'acord amb les Lleis i tradicions de tal confessió. Concretament fa referència a la funció rabínica, l'exercici del culte, la celebració de rituals, la formació de nous Rabins i l'ensenyança de la religió jueva en general, així com, l'assistència religiosa. En relació a la Comunitat islàmica, l'Acord amb la CIE fa referència a la formació i assistència religiosa derivada de la Sunna i l'Alcorà.

Tal com s'ha apuntat anteriorment, l'article 7 dels Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i la FEREDE, la FCI i la CIE, fa referència al reconeixement d'efectes civils als matrimonis celebrats davant ministres de culte pertanyents a tals confessions. Per tal de que les unions matrimonials així celebrades rebin reconeixement civil es requereix la seva inscripció al Registre Civil, inscripció que també es requereix en el supòsit del matrimoni canònic. Ara bé, pel reconeixement dels matrimonis celebrants en la forma evangèlica, jueva o islàmica també és necessari l'elaboració d'expedient previ davant l'encarregat del Registre Civil que alhora haurà de comprovar la capacitat matrimonial dels contraents. En el cas del matrimoni canònic l'article 6 de l'Acord sobre Assumptes Jurídics no contempla el compliment de tals requisits i és que la normativa de l'Església Catòlica preveu l'elaboració d'un expedient similar (l'expedient matrimonial canònic) i la comprovació de la capacitat matrimonial dels futurs esposos com a condició necessària per la celebració del matrimoni tal com consta als canons 1066 i següents del Codi de Dret Canònic de 1983.

Pel que fa als article 8 i 9 dels Acords aquests versen sobre l'assistència religiosa a les Forces Armades, hospitals, centres penitenciaris i altres de naturalesa similar. Aquesta assistència espiritual serà prestada per ministres de culte designats per la Federació i autoritzats pel corresponent comandament militar o l'òrgan administratiu competent.

---

⁸¹ Observatorio del pluralismo religioso en España, *Ministro de culto*. Recuperat des de l'adreça: http://www.observatorioreligion.es/diccionario-confesiones-religiosas/glosario/ministro_de_culto.html (03/04/2015).

L'assistència religiosa evangèlica, jueva i islàmica a les Forces Armades discorre a través del sistema de lliure accés i no disposa d'un cos de clergues específic com és el cas dels Capellans castrenses en el supòsit de l'Església Catòlica en virtut de l'article 1 de l'Acord sobre Assistència Religiosa a les Forces Armades i Servei Militar de clergues i religiosos.

Els jueus i musulmans membres, del cos militar, que no puguin complir amb les seves obligacions religioses per falta de Sinagogues i Mesquites al centre on resideixen, podran ser autoritzats per traslladar-se a la localitat més pròxima que els permeti seguir les pràctiques religioses de la seva confessió.

Un cop el corresponent ministre de culte hagi estat degudament autoritzat disposarà de llibertat d'accés al centre públic d'internament sense limitacions per raó d'horaris. L'assistència s'ha de prestar amb subjecció al principi de llibertat religiosa i respectant el règim intern de funcionament del centre, especialment en el cas de les presons.

L'article 10 dels Acords es troba dedicat al dret dels pares sobre l'educació moral i religiosa dels seus fills en desenvolupament de l'article 27.3 CE. En aquest sentit es regula la possibilitat de transmetre la doctrina evangèlica, jueva i islàmica a les escoles públiques quan així es sol·liciti. En el cas de les escoles privades concertades l'exercici d'aquest dret només podrà tenir lloc quan tal ensenyança religiosa no sigui contrària a la ideologia del centre.

A tal efecte, les persones encarregades de transmetre les doctrines als alumnes seran elegides per les Federacions que alhora seleccionaran el material d'estudi. S'observa la utilització d'un sistema molt similar al establert a l'article 3 de l'Acord sobre Ensenyança i Assumptes Culturals on els professors de religió cristiana dels centres públics són elegits per l'organització de l'escola d'entre els seleccionats per l'Ordinari diocesà. Els locals on impartir l'ensenyança seran proporcionats pel propi centre contractant.

També s'atribueix a les Esglésies i Comunitats membres de les Federacions la possibilitat de constituir centres d'ensenyament obligatori, universitari i seminaris on es transmetin els seus valors religioses en submissió a la normativa general em matèria d'educació.

Pel que fa a l'article 11 dels Acords de cooperació entre l'Estat espanyol i la FEREDE, la FCI i la CIE aquests tracten sobre els règim fiscal de tals entitats religioses. En primer lloc es determina el dret de les citades confessions a obtenir tot tipus de prestacions dels seus fidels i la possibilitat d'establir deduccions per les donacions i ofrenes percebudes. Seguidament s'estableixen tot un seguit de beneficis fiscals a través de supòsits de no subjecció així com diverses exempcions. A tall d'exemple voldria citar les activitats d'ensenyança religiosa en centres de la Federació dirigides a la formació de ministres de culte com a operació no subjecte

a cap tipus de tributació. Pel que fa a les exempcions destaca especialment l'Impost sobre Béns Immobles respecte dels llocs de culte i altres edificis de la Federació així com l'Impost sobre Societats en relació als rendiments obtinguts per les Federacions no subjectes a retenció. El citat precepte també disposa que seran d'aplicació els beneficis fiscals que l'Estat estableixi per les entitats sense afany de lucre i les entitats privades de beneficència.

Com ja s'ha indicat anteriorment l'article 12 dels Acords tracta sobre les festivitats religioses pròpies dels evangelistes, jueus i musulmans, així com els respectius dies de descans setmanal, establint la possibilitat de substituir el descans laboral establert de forma general a l'Estatut dels Treballadors, o en el contracte de treball, sempre i quan mediï acord amb l'empresari. Per la Comunitat jueva i algunes Esglésies evangelistes es considera descans laboral la tarda del divendres i tot el dissabte, mentre que en el cas de l'Acord amb la CIE no s'estableix un dia de descans setmanal sinó que es fa referència a una franja horària concreta dels divendres per tal de poder practicar l'oració⁸².

Es preveu també la possibilitat de canviar el dia d'examen en oposicions a l'Administració Pública quan aquest hagi estat programat en una data festiva pels membres de la FEREDE, la FCI o la CIE, i així hagi estat sol·licitat.

El contingut de l'acord amb la Federació evangelista conclou amb el citat article 12 però els dos restants Acords s'allarguen fins a dos articles més en atenció a la històrica presència de tals confessions en territori espanyol així com a les seves peculiaritats alimentàries.

L'article 13 dels Acords amb la FCI i la CIE presenta un contingut similar, encara que molt més reduït, al de l'Acord sobre Ensenyança i Assumptes Culturals en relació al patrimoni històric, artístic i cultural determinant la seva promoció i conservació per tal de fer-ne possible el seu estudi i contemplació. Aquesta protecció ha de ser exercida mitjançant l'elaboració de catàlegs i la creació de patronats i fundacions en col·laboració entre l'Administració i les Federacions religioses.

Finalment l'article 14 es troba dedicat a les peculiaritats alimentàries exigides per la llei i tradició jueva i islàmica. En el primer cas parlem, fonamentalment, de la denominació Casher⁸³, distintiu utilitzat en productes alimentaris i en cosmètica; mentre que en el segon supòsit s'utilitza la qualificació Halal. En ambdós casos la denominació compta amb el distintiu de la

---

⁸² MARTÍN SÁNCHEZ, I., GONZÁLEZ SÁNCHEZ, M., *Los Judíos en España: cuestiones del Acuerdo de Cooperación con la FCJE*, Delta Publicaciones Universitarias, Madrid, 2010, pàg. 267.

⁸³ També denominada Kasher, Coshher, Kosher o Kashrut.

corresponent Federació religiosa que autoritza el producte en col·laboració amb el Registre de Propietat Industrial. Per l'obtenció de tals aliments es requereix la celebració d'uns determinats rituals de sacrifici que en tot cas han de complir amb la normativa sanitària, es preveuen però excepcions en el camp del benestar animal en el moment de la matança. En aquest sentit cal acudir a l'article 5.2 del Reial Decret 54/1995, de 20 de gener, que transposa la Directiva 74/577/CEE, i en virtut del qual el sacrifici d'animals subjecte a les exigències de determinats rituals religiosos no requereix l'atordiment o mort instantània de l'animal abans del sacrifici⁸⁴.

Per últim l'Acord de cooperació amb la CIE preveu la possibilitat de procurar una alimentació adequada a la Llei musulmana pels internats en centres públics i militars, així com, pel servei de menjador escolar, quan així es sol·liciti a les autoritats del centre. L'Acord amb la Federació jueva no preveu tal circumstància però per imperatiu del principi d'igualtat sembla innegable la seva extensió a la Comunitat jueva⁸⁵.

4. La llibertat religiosa en l'ordenament jurídic internacional i els textos internacionals

4.1. La llibertat religiosa en la Declaració Universal dels Drets Humans

Tal com s'ha indicat anteriorment, la Declaració Universal dels Drets Humans (DUDH) va ser redactada en el si de Nacions Unides en virtut de la Resolució 217 A (III) de l'Assemblea General, com a text mancat de caràcter vinculant fet que sense dubte va afavorir a la seva aprovació i va permetre dotar-la d'un contingut progressista ja que els estats no es sentien amenaçats per l'obligatorietat del seu compliment. Tant mateix, el pas dels anys ha atribuït a la Declaració un fort valor moral⁸⁶ enfortit en alguns països com és el cas de l'Estat espanyol on l'article 10.2 CE atorga força jurídica al citat text internacional com a norma d'acord amb la qual han de ser interpretats els drets i llibertats fonamentals reconeguts en la pròpia Constitució.

---

⁸⁴ CIÁURRIZ, M.J., GARCÍA-PARDO, D., LORENZO, P., MOTILLA, A., ROSELL, J., *Los Musulmanes en España: libertad religiosa e identidad cultural*, Trotta, Madrid, 2004, pàg. 220.

⁸⁵ MARTÍN SÁNCHEZ, I., GONZÁLEZ SÁNCHEZ, M., *Los Judíos en España: cuestiones del Acuerdo de Cooperación con la FCJE*, pàg. 271.

⁸⁶ MARTÍNEZ TORRÓN, J., *La protección internacional de la libertad religiosa, Tratado de Derecho Eclesiástico del Estado*. EUNSA, Pamplona, 1994, pàg. 148.

La DUDH fou aprovada el 10 de desembre de 1948, tant sols 3 anys després de la Segona Guerra Mundial (1939 – 1945) i és que tal conflicte bèl·lic en va ser la seva font d'inspiració i el motiu de la seva redacció. L'objectiu de la Declaració era recordar i establir per escrit els drets humans considerats essencials i reconeguts a tots els homes sense excepcions, uns drets que havien estat greument lesionats i oblidats durant la Guerra.

Al llarg dels 30 articles que conformen la DUDH observem diversos preceptes relacionats amb la llibertat religiosa entre els quals destaca, sens dubte, l'article 18.

4.1.1. Article 18 DUDH

Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret inclou la llibertat de canviar de religió o de creença, i la llibertat, individualment o col·lectivament, en públic o en privat, de manifestar la seva religió o creença per mitjà de l'ensenyament, la pràctica, el culte i l'observança.

El tractament que rep la llibertat religiosa en l'article 18 de la Declaració suposa una innovació a través del reconeixement d'un dret de configuració molt àmplia que servirà d'inspiració per a documents futurs. El text és fruit d'un enorme treball de negociació partint de diverses propostes on, com és d'esperar, no va ser fàcil arribar a un acord.

El terme *religió* va ser incorporat al precepte per voluntat de l'Organització jueva "Agudes Israel" ja que inicialment no es contemplava tal referència expressa considerant que l'expressió *llibertat de pensament i de consciència* incloïa també el fet religiós⁸⁷.

L'article 18 DUDH entén la llibertat religiosa com un dret de l'individu i les confessions i en contempla el seu exercici, tant en l'àmbit privat com a nivell públic, a través de diverses manifestacions tals com l'adoctrinament, el culte o el seguiment de les pràctiques i directrius pròpies de cada religió.

El precepte contempla també la possibilitat de canviar de creences, en paraules de VERDOODT referint-se a la possibilitat de canviar de conviccions tant en matèria religiosa com en totes les altres formes de pensament⁸⁸. Aquesta referència va ser iniciativa del delegat del govern del

---

⁸⁷ SOUTO GALVÁN, E., *El reconocimiento de la libertad religiosa en Naciones Unidas*, Marcial Pons, Barcelona, 2000, pàg. 19.

⁸⁸ VERDOODT, A., *Naissance et signification de la Déclaration Universelle des Droits de l'Homme*, Paris – Lovaine, 1958, pàg. 176.

Líban com a conseqüència de la precària situació en que es trobaven els refugiats de tal país, però la seva introducció va comptar amb l'oposició d'un gran nombre de països de tradició islàmica⁸⁹. El contingut de la llibertat religiosa reconegut en la DUDH contemplat la possibilitat de canviar de conviccions permet el desenvolupament de missions religioses així com els actes de proselitisme com a actuacions tendents a la conversió de nous fidels.

El dret reconegut en l'article 18 de la Declaració no fa referència única i exclusivament a la llibertat en matèria religiosa sinó que contempla també els pensaments i creences de caire filosòfic, humanístic o d'altre naturalesa així com l'opció per l'ateisme.

4.1.2. Altres articles de la Declaració Universal dels Drets Humans relacionats amb la llibertat religiosa

Per ordre numèric cal destacar en primer lloc l'article 2 DUDH en el qual s'estableix que els drets i llibertats recollits en la Declaració seran reconeguts a tots els ciutadans sense distinció per motius religiosos, entre d'altres; en segon terme l'article 16.1 estableix el dret de tots els homes a contraure matrimoni prohibint qualsevol forma de discriminació en aquest sentit per motius religioses o d'altre naturalesa; finalment cal fer menció a l'article 26.2 al establir que l'educació tindrà com a finalitat, entre d'altres, promoure l'enteniment, tolerància i amistat entre els diferents grups religiosos⁹⁰.

4.2. La llibertat religiosa en el Pacte Internacional dels Drets Civils i Polítics

El Pacte Internacional dels Drets Civils i Polítics (PIDCP) és aprovat a Nova York el 16 de desembre de 1966 fruit de la Resolució 2200 A (XXI) de l'Assemblea General de Nacions Unides. La finalitat perseguida amb la seva redacció és obtenir un text internacional en matèria de drets humans dotat d'efecte vinculant pels Estats signants tot desenvolupant el contingut de la Declaració Universal dels Drets Humans⁹¹. Així doncs, es pretén dotar de força jurídica la protecció internacional dels drets reconeguts en la Declaració a través del compromís dels

---

⁸⁹ SOUTO GALVÁN, E., *El reconocimiento de la libertad religiosa en Naciones Unidas*, pàg. 22.

⁹⁰ *Ibíd*, pàg. 19 - 21.

⁹¹ GUTIÉRREZ DEL MORAL, M. J., *Tolerancia, educación y libertad religiosa*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2002, pàg. 31.

Estats⁹². Com és d'esperar, aquest compromís acaba limitant el contingut del Pacte que serà menys ampli que el de la DUDH encara que en sigui posterior.

L'article 18 del Pacte Internacional dels Drets Civils i Polítics és el principal precepte del text internacional dedicat a la llibertat religiosa.

4.2.1. Article 18 PIDCP

1. Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret inclou la llibertat de tenir o d'adoptar la religió o les creences de la seva elecció, així com la llibertat de manifestar la seva religió o les seves creences, individualment o col·lectivament, tant en públic com en privat, mitjançant el culte, la celebració del ritus, les pràctiques i l'ensenyament.

2. Ningú no serà objecte de mesures coercitives que puguin disminuir la seva llibertat de tenir o adoptar la religió o les creences de la seva elecció.

3. La llibertat de manifestar la pròpia religió o les pròpies creences estarà subjecta únicament a les limitacions prescrites per la llei que siguin necessàries per a protegir la seguretat, l'ordre, la salut o la moral públiques, o els drets i llibertats fonamentals dels altres.

4. Els estats parts d'aquest Pacte es comprometen a respectar la llibertat dels pares i, si s'escau, dels tutors legals, per tal de garantir que els fills rebin l'educació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions.

L'apartat primer de l'article 18 del PIDCP reconeix la llibertat de pensament, de consciència i de religió, així doncs, no es tracta d'un precepte dedicat exclusivament a la matèria religiosa sinó també a les conviccions de caràcter no religiós. La disposició continua efectuant un breu llistat respecte el contingut d'aquesta llibertat definint un dret de configuració molt similar al reconegut en l'article 18 de la DUDH. En aquest sentit cal destacar una important diferència entre els dos textos internacional i és que en el PIDCP es suprimeix la referència al canvi de religió com a manifestació de la llibertat religiosa. Aquest fet es deu a la pressió dels països islàmics ja que a la llum de les seves creences tal canvi és inacceptable. Tal com s'ha mencionat en apartats precedents, els estats de creença islàmica ja s'havien pronunciat en contra de la

---

⁹² SOUTO PAZ, J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, 2003, Barcelona, 191.

possibilitat de canviar de religió en la redacció de la DUDH, finalment la seva objecció adquireix incidència en el PIDCP com a conseqüència del caràcter vinculant del Pacte fet que condueix als Estats a negociar la redacció d'un text amb el contingut del qual es puguin comprometre⁹³.

L'article 18 del Pacte estableix també que ningú pot veure's sotmès a actuacions coercitives que impedeixin o disminueixin l'exercici de la llibertat religiosa establint que tal dret només podrà ser limitat amb motiu de les circumstàncies previstes legalment i indispensables per la salvaguarda de l'ordre públic i els drets i llibertats dels altres. Algunes delegacions presents en la redacció del PIDCP van considerar que no era necessària una referència expressa als límits de la llibertat religiosa i que seria més oportú una remissió *mutatis mutandis* a altres preceptes del Pacte que estableixen els mateixos límits per a l'exercici dels drets que proclamen⁹⁴.

Tal com ha declarat el Comitè de Drets Humans, la llibertat religiosa és del tot incompatible amb qualsevol pràctica administrativa o amenaça de recórrer a la força física o a sancions penals per obligar als creients, així com als no creients, a renegar de les seves conviccions, o a adherir-se a altres corrents religioses⁹⁵.

L'apartat quart de l'article 18 del PIDCP reconeix com a manifestació de la llibertat religiosa el dret dels pares i tutors legals, si s'escau, a escollir l'educació religiosa i moral dels seus fills o tutelats, en cada cas. La referència als tutors legals va ser introduïda al projecte de l'article com a conseqüència de l'esmena presentada per Grècia, la única esmena formulada en relació a l'article 18 del Pacte que no versava sobre el dret a canviar de religió⁹⁶. L'adopció de la proposta grega comptava amb alguns opositors, Estats que defensaven que no era necessari incorporar l'esmena al·legant que el seu contingut ja es trobava regulat en el projecte del Pacte Internacional dels Drets Econòmics, Socials i Culturals⁹⁷. Finalment la proposició de Grècia s'acaba integrant en el text del PIDCP on es reconeix el dret preferent dels pares i tutors respecte l'educació dels menors i alhora s'estableix el compromís de respectar tal llibertat⁹⁸.

---

⁹³ SOUTO GALVÁN, E., *El reconocimiento de la libertad religiosa en Naciones Unidas*, pàg. 28.

⁹⁴ *Ibíd*, pàg. 29.

⁹⁵ SOUTO PAZ, J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, pàg. 193.

⁹⁶ SOUTO GALVÁN, E., *El reconocimiento de la libertad religiosa en Naciones Unidas*, pàg. 28.

⁹⁷ *Ibíd*, pàg. 30.

⁹⁸ GUTIÉRREZ DEL MORAL, M. J., *Tolerancia, educación y libertad religiosa*, pàg. 31.

Com s'ha indicat anteriorment, el PIDCP va ser aprovat l'any 1966 però la seva entrada en vigor no es va produir fins el 23 de maig de 1976 en compliment de les instruccions contingudes en l'article 9 del Protocol Facultatiu del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics⁹⁹. Disset anys després, concretament el 27 de setembre de 1993, el Comitè de Drets Humans de Nacions Unides va publicar un comentari sobre la interpretació de l'article 18 del PIDCP. En ell el Comitè defineix el dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió com un dret d'ampli abast que engloba també la llibertat de pensament en matèria religiosa i la llibertat de tenir creences. Les seves manifestacions es contemplen tant a nivell individual com comunitari, en públic o en l'àmbit privat, i el seu caràcter fonamental es reforça en l'article 4.2 PIDCP en virtut del qual l'exercici de la llibertat religiosa no podrà ser suspès en situacions excepcionals¹⁰⁰. El Comitè de Dret Humans afirma que l'article 18 del Pacte protegeix tant les creences teistes, com les no teistes i fins i tot les atees, i alhora prohibeix que ningú pugui ser obligat a fer públiques les seves creences religioses. Així el PIDCP ha de ser interpretat de manera que no es refereixi únicament a les religions tradicionals sinó que s'adreci també a les creences més recents impedit qualsevol hostilitat o discriminació entre elles¹⁰¹. El Comitè determina que les manifestacions de la llibertat religiosa discorren a través del culte, la pràctica, l'observança i l'ensenyança dels dogmes, englobant una gran varietat d'activitats¹⁰². En aquest sentit, els actes de culte contemplen la pràctica de rituals, l'exhibició de simbologia i la celebració de festivitats religioses. Pel que fa a la pràctica i l'observança aquestes no es resumeixen únicament en la celebració i participació en actes religiosos sinó que engloben també el seguiment de normes que poden incidir en diversos aspectes tals com l'alimentació, la vestimenta, la utilització d'un determinat llenguatge característic de la confessió o fins i tot la participació en rituals relacionats amb les diferents etapes de la vida. Alhora la llibertat religiosa engloba necessàriament la possibilitat d'eleger adoptar una determinada creença i mantenir-la, canviar de religió o optar per l'opció de l'ateisme i es prohibeixen les actuacions de naturalesa coercitiva, tals com amenaces o l'ús de la força, que tinguin com a finalitat obligar a renunciar a

---

⁹⁹ Fundación pro derechos humanos. Derechos humanos. Net. Recuperat des de l'adreça: <http://www.derechoshumanos.net/normativa/normas/1966-ProtocoloFacultativoPactoDerechosCivilesyPoliticos.htm> (25/02/2015).

¹⁰⁰ SOUTO GALVÁN, E., *El reconocimiento de la libertad religiosa en Naciones Unidas*, pàg. 31.

¹⁰¹ University of Minesota. Humans Rights Library. Human Rights Committee, General Comment 22, Article 18 (Forty-eighth session, 1993). Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 35 (1994). Recuperat des de l'adreça: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/hrcom22.htm> (23/03/2015).

¹⁰² SOUTO GALVÁN, E., *El reconocimiento de la libertad religiosa en Naciones Unidas*, pàg. 32.

les pròpies creences o a convertir-se, així com qualsevol altre actuació que, sense recórrer a mesures coercitives, suposi una limitació de la llibertat religiosa¹⁰³. En aquesta línia Nacions Unides convida als Estats part del Pacte a aprovar actes legislatius que impedeixin la discriminació, la hostilitat o la violència per motius religiosos i prohibeix les manifestacions de naturalesa religiosa que tinguin com a finalitat la promoció de la guerra o l'apologia a l'odi nacional, racial o religiós¹⁰⁴. En relació a l'ensenyança dels dogmes el Comitè de Drets Humans ha considerat que tal manifestació de la llibertat religiosa engloba la possibilitat d'escollir els dirigents, ministres de culte i mestres de la creença, la llibertat d'establir seminaris i centres d'ensenyament religiós així com la redacció i distribució de publicacions amb contingut religiós. En relació a l'ensenyança de contingut religiós el Comentari General del Comitè de Drets Humans determina que l'educació obligatòria no pot incloure la docència dels dogmes d'una religió en concret, a no ser que s'hagin previst excepcions al respecte i es disposi del vistiplau dels pares o tutors dels alumnes. Tal situació es contempla en l'ordenament jurídic espanyol a través de l'Acord sobre assumptes jurídics amb la Santa Seu, de 3 de gener de 1979, en virtut del qual es permet l'ensenyança dels dogmes catòlics en les escoles públiques sempre i quan els pares o tutors així ho desitgin, tal possibilitat també es troba regulada en l'article 10 dels acords de cooperació entre l'Estat espanyol i la FEREDE, la FCI i la CIE respecte l'ensenyança dels cultes evangèlics, jueus i islàmics, respectivament.

D'altre banda el Comitè de Drets Humans de Nacions Unides considera que l'ensenyança de la història de les religions en general en les escoles públiques és compatible amb l'article 18 del PIDCP, sempre que tals coneixements siguin transmesos de manera objectiva i neutral¹⁰⁵.

En relació als límits de la llibertat religiosa, tal com ja s'ha apuntat anteriorment, les úniques limitacions contemplades fan referència a la protecció de la seguretat, l'ordre, la salut i la moral públiques, així com els drets i llibertats fonamentals dels altres, sempre i quan tals limitacions es trobin previstes legalment i el seu exercici sigui necessari. Les restriccions esmentades han de ser interpretades de forma estricta de manera que no es permetran més limitacions de les expressament especificades. Les persones sotmeses a limitacions legals tals com els presoners, segueixen mantenint el seu dret de llibertat religiosa, així com la resta de drets fonamentals, en la mesura en que el seu exercici sigui compatible amb l'especial situació en la que es troben. El

---

¹⁰³ SOUTO GALVÁN, E., *El reconocimiento de la libertad religiosa en Naciones Unidas*, pàg. 32.

¹⁰⁴ *Ibíd*, pàg. 33.

¹⁰⁵ *Ibíd*, pàg. 32 - 33.

Comitè afegeix la impossibilitat de restringir el dret a tenir o no tenir conviccions de naturalesa religiosa així com les facultats dels pares i tutors legals respecte l'educació religiosa dels seus fill o tutelats¹⁰⁶.

El Comitè de Drets Humans de Nacions Unides estableix també que el fet de que un Estat es declari confessional o en ell convisquin una majoria pertanyent a una determinada confessió religiosa no pot suposar el detriment de l'exercici de la llibertat religiosa per part dels seus ciutadans ni pot comportar actuacions discriminatòries respecte les confessions minoritàries¹⁰⁷.

Finalment el comentari general del Comitè determina que, malgrat l'article 18 del PIDCP no es refereixi expressament a l'objecció de consciència al servei militar per motius religiosos o de creences aquest dret pot ser entès com a derivat de la llibertat religiosa ja que la utilització d'armes acostuma a ser contrària als dogmes religiosos¹⁰⁸.

4.2.2. Altres articles del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics relacionals amb la llibertat religiosa

El Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics es refereix a la llibertat religiosa com a dret fonamental en el seu article 18 però en altres preceptes del text internacional també trobem referències a tal llibertat.

Per ordre d'aparició en el redactat del PIDCP destaca en primer lloc l'article 4 en el qual es cita la llibertat religiosa com a dret fonamental, que juntament amb d'altres de la mateixa naturalesa, no podrà ser objecte de suspensió temporal ni en situacions excepcionals que posin en perill la vida de la nació¹⁰⁹.

---

¹⁰⁶ University of Minesota. Humans Rights Library. Human Rights Committee, General Comment 22, Article 18 (Forty-eighth session, 1993). Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 35 (1994). Recuperat des de: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/hrcom22.htm> (23/03/2015).

¹⁰⁷ Comentari general núm. 22 (48) (article 18) apartat 9, aprovat el Comitè de Drets Humans de Nacions Unides en el període de sessions 1.247, celebrat el dia 20 de juliol de 1993.

¹⁰⁸ University of Minesota. Humans Rights Library. Human Rights Committee, General Comment 22, Article 18 (Forty-eighth session, 1993). Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 35 (1994). Recuperat des de: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/hrcom22.htm> (23/03/2015).

¹⁰⁹ SOUTO GALVÁN, E., *El reconocimiento de la libertad religiosa en Naciones Unidas*, pàg. 35.

L'article 20 del mateix cos legal també fa referència a la llibertat religiosa al referir-se a la prohibició legal respecte tot tipus de discriminació, hostilitat o actes de violència que facin apologia de l'odi nacional, racial o religiós.

També cal destacar els articles 24 i 26 PIDCP al mencionar la religió com a motiu pel qual no es podran establir discriminacions entre els menors (art. 24) i entre totes les persones (art. 26).

Finalment l'article 27 del Pacte es refereix també a la llibertat religiosa al parlar de les minories religioses i el dret dels seus seguidors a professar la seva pròpia religió.

4.3. La llibertat religiosa en el Pacte Internacional dels Drets Econòmics, Socials i Culturals

El Pacte Internacional dels Drets Econòmics, Socials i Culturals (PIDESC) s'aprova juntament amb el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics el desembre de 1966 en el si de Nacions Unides. L'objectiu, ja mencionat anteriorment, és fer més efectiva la protecció dels drets humans reconeguts en la Declaració Universal¹¹⁰. El PIDESC no reconeix expressament la llibertat religiosa però sí conté referències a la no discriminació per motius religiosos, en el seu article 13.1, i en l'apartat tercer del mateix precepte estableix el dret dels pares i tutors legals a decidir respecte l'educació moral i religiosa que volen que rebin els seus fills o tutelats.¹¹¹

4.4. Altres textos internacionals relacionat amb la llibertat religiosa

En el present apartat voldria mencionar tot un conjunt de textos aprovats en l'àmbit de Nacions Unides i en els quals trobem breus referències a la llibertat religiosa, generalment, establint la no discriminació per motius religiosos¹¹². Em refereix al Conveni sobre l'abolició dels treballs forçosos (1959), la Declaració sobre la concessió de la independència de països i pobles colonials (1960), la Declaració sobre la raça i els prejudicis racials (1978), la Declaració sobre l'eliminació de totes les formes d'intolerància i discriminació fonamentades en la religió o les conviccions (1981), la Convenció sobre els Drets del Nen (1990), etc.

---

¹¹⁰ SOUTO PAZ, J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, pàg. 191.

¹¹¹ SOUTO GALVÁN, E., *El reconocimiento de la libertad religiosa en Naciones Unidas*, pàg. 27.

¹¹² *Ibíd*, pàg. 36.

Cal recordar que les Declaracions són textos mancats d'un verdader caràcter vinculant, només obliguen moralment als Estats que en són part¹¹³, pel contrari els Convenis o Convencions, juntament amb els Tractats i els Pactes, tenen força jurídica capaç d'obligar els Estats.

5. La llibertat religiosa en l'ordenament jurídic de la Unió Europea i al Conveni Europeu per la salvaguarda dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals.

La finalitat del present apartat del treball és conèixer el contingut de la llibertat religiosa des de la perspectiva de dos importants textos de drets fonamentals d'àmbit europeu. En primer lloc em centraré en la Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea (CDFUE) i seguidament faré referència al Conveni Europeu per la salvaguarda dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals (CEDH).

5.1. La Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea

Als inicis de les Comunitats Europees els drets fonamentals no formaven part del seus objectius polítics, no hi havia cap text a nivell europeu dedicat al seu reconeixement i ni tant sols es van establir garanties per la seva salvaguarda¹¹⁴. Els objectius originals de l'organització eren purament econòmics i no es va considerar necessari establir nivells de protecció dels drets fonamentals degut a l'existència del Conveni Europeu de Drets Humans que ja complia amb aquesta finalitat.

Amb el pas dels anys la jerarquia normativa europea de primacia del dret comunitari sobre el dret intern dels Estats Membres va donar lloc a alguns casos conflictius on es posava en dubte la superioritat normativa del dret comunitari quan aquest es trobava en contradicció amb drets fonamentals dels Estats Membres. La controvèrsia es va resoldre en la sentència *Internationale*

---

¹¹³ SOUTO GALVÁN, E., *El reconocimiento de la libertad religiosa en Naciones Unidas*, pàg. 36.

¹¹⁴ ABELLÁN HONRUBIA, V., VILÀ COSTA, B., OLESTI RAYO, A., *Lecciones de Derecho Comunitario Europeo*, Ariel Derecho, Barcelona, 2011, pàg. 284.

*Handelsgesellschaft*¹¹⁵ on el Tribunal de Justícia va determinar que la primacia del dret europeu afecta a tot el dret nacional i per tant també als drets constitucionals fonamentals.

Trenta-cinc anys després de la creació de la Comunitat Econòmica Europea es va introduir la primera referència expressa als drets i llibertats fonamentals en el redactat d'un tractat constituïu, parlem del Tractat de Maastricht¹¹⁶. El Tractat recull l'hàbil construcció del Tribunal de Justícia en la seva sentència *Nold*¹¹⁷ en virtut de la qual es garanteix la protecció dels drets fonamentals com a principis generals del dret, el contingut dels quals s'inspira en les tradicions constitucionals comunes dels Estats Membres i en el Conveni Europeu de Drets Humans.

El sistema de fonts establert en el Tractat de Maastricht no va resultar gaire efectiu i generava una gran inseguretats jurídica a l'hora de determinar l'abast d'aquests principis generals del dret que havien de servir com a tutela dels drets fonamentals. Com a solució per acabar amb aquesta inseguretats jurídica va néixer la idea de redactar una Carta de Drets Fonamentals. L'objectiu dels Estats Membres no era establir nous drets, no es pretenia innovar, simplement es tractava de posar en comú les pràctiques dels diferents ordenaments interns en matèria de drets i llibertats fonamentals. La Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea (CDFUE) es va acabar de redactar l'any 2000 i va entrar en vigor el 2001 amb el Tractat de Niça. L'objectiu era que el text adquirís força jurídica però en els seus orígens no va ser així i la Carta va tenir un valor limitat fins l'any 2009 amb l'aprovació del Tractat de Lisboa. El projecte per establir una Constitució per Europa havia fracassat i amb ell la possibilitat d'introduir la CDFUE com a part integrant del Tractat. Amb Lisboa la Carta adquireix valor jurídica en virtut de l'article 6.1 TUE i s'adhereix al dret originari com a protocol annex al propi Tractat¹¹⁸.

La CDFUE tracta sobre la llibertat religiosa en el seu article 10.

---

¹¹⁵ STJCE 11/70, de 17 de desembre de 1970.

¹¹⁶ ABELLÁN HONRUBIA, V., VILÀ COSTA, B., OLESTI RAYO, A., *Lecciones de Derecho Comunitario Europeo*, pàg. 284.

¹¹⁷ STJCE 4/73, de 14 de maig de 1974.

¹¹⁸ MORENO DOMÍNGUEZ, J. F., *La Carta de los Derechos Fundamentales de la Unión Europea: des de la solemnidad a la eficacia*. Recuperat des de l'adreça: http://www.uhu.es/derechoyconocimiento/DyC02/DYC002_B06.pdf (02/02/2015).

5.1.1. Article 10 CDFUE

1. Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió. Aquest dret implica la llibertat de canviar de religió o de conviccions, així com la llibertat de manifestar la seva religió o les seves conviccions individualment o col·lectivament, en públic o en privat, a través del culte, l'ensenyança, les pràctiques i l'observança dels ritus.

2. Es reconeix el dret a l'objecció de consciència d'acord amb les lleis nacionals que en regulin el seu exercici.

Com es pot observar, el redactat del precepte presenta grans similituds amb l'article 18 de la Declaració Universal dels Drets Humans, l'article 18 del Pacte Internacional dels Drets Civils i Polítics, i molt especialment amb l'article 9 del Conveni Europeu de Drets Humans, al qual em referiré posteriorment. De fet el Conveni va servir com a base i inspiració per la redacció de la Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea.

El citat article 10, igual que els textos internacionals que en van servir de referència, fa menció a la llibertat religiosa juntament amb la llibertat de pensament i de consciència. Es tracta d'una pràctica molt habitual ja que parlem de tres llibertats sota un mateix àmbit de protecció.

El precepte descriu un dret del qual en són titulars tant els individus com les col·lectivitats, i el contingut del qual engloba la llibertat de canviar de conviccions i la llibertat de manifestar-les, ja sigui en públic o en privat, a través de diverses actuacions tals com el culte, l'ensenyança, i les pràctiques i rituals pròpies de cada religió.

L'apartat segon de l'article 10 CDFUE fa referència expressa a l'objecció de consciència, és a dir, a la negativa a participar o realitzar una determinada activitat contrària a les pròpies conviccions. Dret i consciència es troben estretament relacionats sota la institució de l'objecció de consciència, ja que la religió pot aportar a la consciència individual els elements morals que condueixen a l'objecció; les creences religioses són l'origen d'algunes formes d'objecció de consciència que no tindrien sentit en base a arguments filosòfics, ideològics o ètnics¹¹⁹.

D'altra banda cal també destacar l'article 21 de la Carta i la seva connexió amb el fet religiós al establir la prohibició de discriminació per motius religiosos, entre d'altres.

---

¹¹⁹ PALOMINO LOZANO, R., *Objeción de Conciencia y Religión: una perspectiva comparada*, Anuario de Derechos Humanos, Nueva Época, Vol. 10, 2009, pàg. 436 – 437.

5.2. El Conveni Europeu per la salvaguarda dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals

El Conveni Europeu per la salvaguarda dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals (CEDH) va ser firmat el 4 de novembre del 1950 a la ciutat de Roma, motiu pel qual el text també és conegut com a Conveni de Roma. Es tracta d'un document dedicat al reconeixement, protecció i promoció dels drets humans i esdevé el primer text d'àmbit europeu d'aquesta naturalesa.

Restaurada la pau després de la Segona Guerra mundial, Europa havia quedat devastada i la gran magnitud del conflicte bèl·lic va fer néixer la consciència d'implantar i impulsar els valors de democràcia i drets fonamentals¹²⁰. Amb aquesta finalitat es va constituir el Congrés d'Europa que l'any 1949 va elaborar el Conveni Europeu per la protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals. El Congrés és convocat pel Comitè Internacional de Moviment per la Unitat Europea sorgit de l'agrupació de diverses associacions nascudes fruit del discurs de Winston Churchill a Zurich el setembre de 1946 en el qual el Primer Ministre britànic apel·la a favor dels Estatus Units d'Europa¹²¹.

En el marc del Congrés d'Europa celebrat a la Haya el maig de 1948, amb motiu de la redacció del catàleg de drets fonamentals, va sortir la original idea d'atribuir el control i interpretació del futur document a un Tribunal¹²², fruit d'aquesta iniciativa sorgeix el Tribunal Europeu de Drets Humans (TEDH).

El 3 de setembre de 1953 el Conveni entra en vigor i amb el pas dels anys s'anirà produint la seva ampliació successiva a través de l'aprovació de diversos protocols a través dels quals s'amplifica la protecció i reconeixement dels drets humans¹²³. En l'actualitat, gràcies al consens dels Estats Membres del Conveni, s'han aprovat fins a catorze protocols addicionals¹²⁴ alguns

---

¹²⁰ GONZÁLEZ SCHMAL, R., *La libertad religiosa en el Convenio Europeo de Derechos Humanos*, Editorial Porrúa, Mèxic, D.F., 2004, pàg. 61.

¹²¹ RUIZ RODRÍGUEZ, V., *Democracia y derechos humanos como fundamento de la Unión Europea*, Editorial Porrúa, Mèxic, D. F., 2004, pàg. 23.

¹²² GONZÁLEZ SCHMAL, R., *La libertad religiosa en el Convenio Europeo de Derechos Humanos*, pàg. 62.

¹²³ *Ibíd*, pàg. 64.

¹²⁴ CASTILLO DAUDÍ, M., *Derecho Internacional de los Derechos Humanos*, Tirant lo Blanch, València, 2003, pàg. 79.

dels quals introdueixen el reconeixement de nous drets i llibertats mentre que d'altres es refereixen a qüestions procedimentals.

El Conveni Europeu dels Drets Humans es centra especialment en el reconeixement i protecció dels denominats drets civils i polítics i fa referència al fet religiós principalment en tres articles¹²⁵.

En primer lloc cal destacar l'article 9 del Conveni com a precepte més àmpliament dedicat al fenomen religiós.

5.2.1. Article 9 CEDH

Llibertat de pensament, de consciència i de religió

1. Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió; aquest dret implica la llibertat de canviar de religió o de convicció, així com la llibertat de manifestar la seva religió o convicció individualment o col·lectivament, en públic o en privat, mitjançant el culte, l'ensenyament, les pràctiques i l'acompliment dels ritus.

2. La llibertat de manifestar la seva religió o les seves conviccions no pot ser objecte d'altres restriccions que aquelles que, previstes per la llei, constitueixen mesures necessàries, en una societat democràtica, per a la seguretat pública, la protecció de l'ordre, de la salut o de la moral públiques, o per a la protecció dels drets i les llibertats d'altri.

El citat precepte reconeix la llibertat religiosa juntament amb la llibertat de pensament i de consciència de manera molt similar a la Declaració Universal dels Drets Humans. El Conveni, com la majoria de textos en la matèria, descriu la llibertat religiosa com un dret plural que engloba una gran diversitat d'aspectes. Primerament reconeix el dret a canviar de religió i a manifestar les creences, ja sigui en públic o en privat, de manera individual o col·lectiva, a través del culte, l'ensenyança, les pràctiques i la participació en rituals. El contingut que el CEDH atribueix a la llibertat religiosa ha estat desenvolupat i precisat pel Tribunal Europeu de Drets Humans tot contemplant un gran ventall d'actuacions a l'empara de la llibertat religiosa a les quals faré referència en posteriors apartats.

El segon punt de l'article 9 del Conveni fa referència als límits de la llibertat religiosa de manera similar als textos analitzats fins al moment. En aquest sentit destaca les restriccions,

---

¹²⁵ GONZÁLEZ SCHMAL, R., *La libertad religiosa en el Convenio Europeo de Derechos Humanos*, pàg. 64.

legalment establertes, que esdevinguin necessàries pel manteniment de la seguretat, l'ordre, la salut o la moral públiques en una societat democràtica o per la garantia i protecció dels drets i llibertats dels demès.

L'article 14 del Conveni Europeu per la salvaguarda dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals també fa referència a la religió establint que tal circumstància personal no podrà actuar com a motiu de discriminació pel reconeixement dels drets i llibertats reconeguts al Conveni.

Finalment cal destacar l'article 2 del Protocol Addicional Primer el qual es dirigeix als Estats Membres del Conveni per tal de que aquests respectin i reconeguin els drets dels pares sobre l'educació religiosa dels seus fills¹²⁶.

6. El contingut de la llibertat religiosa en la doctrina

Tal com afirma SOUTO PAZ, les creences són l'estrat més profund de la nostra vida, el que sosté i porta tot el demès, la terra ferma de la nostra existència¹²⁷. En termes similars es pronuncia ORTEGA Y GASSET al concebre les creences com les idees bàsiques que constitueixen el continent de la nostra vida, no són idees que tenim, són idees que som, que es confonen en la mateixa realitat, són els nostre món i el nostre ésser¹²⁸.

En paraules de VICENTE CANTÍN el dret de llibertat religiosa, com a part del dret a la llibertat, es fonamenta en la dignitat de la persona humana i no admet ingerències il·legítimes de l'Estat ni de les confessions¹²⁹. A grans trets, en podem distingir dues facetes, dues cares d'una mateixa moneda, em refereixo a la llibertat religiosa com a dret positiu i com a dret negatiu. En l'aspecte positiu la llibertat religiosa atorga protecció al fidel, al creient que decideix rebre assistència religiosa, que participa en les festivitats, que vesteix d'acord amb els dictàmens de

---

¹²⁶ GONZÁLEZ SCHMAL, R., *La libertad religiosa en el Convenio Europeo de Derechos Humanos*, pàg. 65.

¹²⁷ SOUTO PAZ, J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, pàg. 14.

¹²⁸ ORTEGA Y GASSET, J., *Ideas y creencias*, Espasa-Calpe, Madrid, 1976, pàg. 17.

¹²⁹ VICENTE CANTÍN, L., *Naturaleza, contenido y extensión del derecho de libertad religiosa*, Cuadernos Civitats, Madrid, 1990, pàg. 17.

les seves creences, que celebra matrimoni seguint els rituals de la seva Confessió, al que segueix una dieta adequada a les seves conviccions religioses, etc. D'altre banda la llibertat religiosa en la seva faceta negativa empara a l'ateu i l'agnòstic però també al creient que vol mantenir les seves creences en secret, el que s'absté de participar en actes de culte i rebre assistència religiosa, el que es nega a fer un jurament contrari a les seves conviccions, en definitiva, ofereix protecció contra qualsevol ingerència que forci a rebel·lar les creences o a participar en actes religiosos contra la voluntat.

PORRAS RAMÍREZ efectua una distinció entre les manifestacions religioses relacionades amb el *culte* i les qualificades com a *actes de fe*. Es refereix a les primeres com a actuacions que tenen lloc en l'esfera privada de les persones i a les segones com a activitats que transcendeixen a l'àmbit públic¹³⁰. En el primer supòsit el seu exercici no es troba subjecte a límits com a conseqüència de la seva manifestació purament interna que només té lloc en el si de l'individu i sense incidències en el món exterior. En el segon cas la dimensió pública obliga tenir present el conjunt de la societat de manera que s'estableixen com a límits els drets i llibertats dels altres, així com, la garantia i manteniment de l'orde públic.

La llibertat religiosa configurada normativament dona lloc al desplegament d'una sèries de drets individuals dels quals són subjectes tant els individus com les col·lectivitats religioses¹³¹. Aquesta circumstància permet distingir entre dues dimensions de la llibertat religiosa, la individual i la col·lectiva. Alguns autors com PORRAS RAMÍREZ i GONZÁLEZ DE VALLE, entre d'altres, efectuen encara una tercera classificació al fer referència a la dimensió institucional de la llibertat religiosa.

6.1. La llibertat religiosa com a dret dels individus

La llibertat religiosa, com a dret humà universal, correspon a tota persona pel sol fet de ser-ho. Tal circumstància, tal com especifica LARENA BELDARRAIN, suposa el seu reconeixement en qualsevol Estat a tot tipus d'individus, ja siguin nacionals, estrangers o apàtrides.¹³² Fins i tot els menors són reconeguts com a titulars del dret de llibertat religiosa encara que en ocasions el seu exercici entra en conflicte amb el dret dels pares i tutors legals a decidir sobre l'educació

---

¹³⁰ PORRAS RAMÍREZ, J. M. (coordinador), *Derecho de la libertad religiosa*, Tecnos, Madrid, 2014, pàg. 35.

¹³¹ *Ibíd*, pàg. 34.

¹³² LARENA BELDARRAIN, J., *La Libertad Religiosa y su protección en el derecho español*, pàg. 87.

religiosa dels seus fills, davant tals circumstàncies caldrà atendre a la maduresa del menor no emancipat¹³³.

En la seva vessant individual la llibertat religiosa suposa, en primer lloc, la llibertat jurídica de totes les persones a seguir la veu de la seva consciència i professar una religió o una altre o no professar-ne cap; fer públiques les seves creences o mantenir-les en secret; participar en actes de culte o abstenir-se de formar-ne part; seguir fidel a una religió o abandonar-la per una altre, o simplement declarar-se aliè a tota creença religiosa seguint els dictàmens de la consciència¹³⁴. També formen part de la dimensió individual de la llibertat religiosa l'observança de les festivitats pròpies de cada confessió i la celebració de matrimoni o sepultura d'acord amb el seguiment de rituals religiosos¹³⁵. Així doncs, parlem d'un dret vinculat a l'esfera més íntima de les persones.

6.2. La llibertat religiosa com a dret de les col·lectivitats

El fet religiós comporta, de forma indispensable, una vessant col·lectiva que no pot ser eliminada o suprimida¹³⁶. Molts dels aspectes englobats dins el dret de llibertat religiosa requereixen d'una pràctica en comunitat sense el reconeixement de la qual no es podria fer efectiu el ple exercici de la llibertat religiosa. Són exemples d'actuacions compreses dins l'àmbit comunitari de la llibertat religiosa: l'assistència religiosa, rebre o impartir ensenyança de naturalesa religiosa, la reunió de persones per motius religiosos, etc. Aquesta dimensió col·lectiva, de notable importància, es manifesta a través d'associacions, grups o organitzacions socials¹³⁷, les denominades confessions religioses.

Dins l'esfera col·lectiva tant característica d'aquest dret fonamental podem distingir una tercera dimensió de la llibertat de religió que fa referència a la seva vessant institucional. Es tracta d'un conjunt de drets, titularitat de les comunitats religioses com a institucions independents i autònomes, com a entitats amb una identitat pròpia que els permet constituir-se i organitzar-se

---

¹³³ PORRAS RAMÍREZ, J. M. (coordinador), *Derecho de la libertad religiosa*, pàg. 38.

¹³⁴ VICENTE CANTÍN, L., *Naturaleza, contenido y extensión del derecho de libertad religiosa*, Cuadernos Civitats, Madrid, 1990, pàg. 18.

¹³⁵ *Ibíd*, pàg. 90.

¹³⁶ LARICCIA, S., *La rappresentanza degli interessi religiosi*, Giuffrè, Milà, 1967, pàg. 43.

¹³⁷ PORRAS RAMÍREZ, J. M. (coordinador), *Derecho de la libertad religiosa*, pàg. 42.

d'acord amb les seves conviccions i establir les seves normes de convivència i govern¹³⁸. Tal com especifica GONZÁLEZ DEL VALLE aquesta dimensió senyala el deure dels Estats a respectar l'autonomia de les confessions i permet a les comunitats religioses, entre altres qüestions, nomenar i formar ministres de culte, fundar associacions i fundacions, rebre contribucions voluntàries dels fidels i sol·licitar ajudes financeres o d'altre naturalesa¹³⁹.

No hem d'oblidar que com tot dret fonamental la llibertat religiosa s'articula alhora com a dret i com a principi. Així actua com a facultat dels individus i les confessions però també constitueix un principi que regeix l'actuació dels poders públics determinant el caràcter de tota acció estatal en matèria de fe¹⁴⁰. Sense aquesta dimensió objectiva el reconeixement de la llibertat religiosa quedaria en paper mullat, una mera ficció inoperativa on la religiositat dels individus i les confessions restaria a la mercè de la voluntat estatal.

7. El contingut de la llibertat religiosa en la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans

Les manifestacions de la llibertat religiosa contemplades en els textos legals no poden ser considerades amb caràcter exhaustiu, correspon a la jurisprudència la labor d'explicitar les diferents concrecions que en vagin sorgint¹⁴¹.

Com s'ha indicat anteriorment, el Tribunal Europeu de Drets Humans (TEDH) és l'encarregat de controlar l'aplicació i interpretació del CEDH. El projecte original, sotmès al Comitè de ministres de 12 de juliol de 1949, feia referència a la Comissió dels Drets Humans davant la

---

¹³⁸ VICENTE CANTÍN, L., *Naturaleza, contenido y extensión del derecho de libertad religiosa*, Cuadernos Civitats, Madrid, 1990, pàg. 92-93.

¹³⁹ GONZÁLEZ DEL VALLE, *Derecho eclesiástico español*, Universidad de Oviedo, Servicio de publicaciones, Oviedo, 1997, pàg. 98-99.

¹⁴⁰ PORRAS RAMÍREZ, J. M. (coordinador), *Derecho de la libertad religiosa*, pàg. 65-67.

¹⁴¹ MORENO, M. del Mar, *El derecho fundamental de libertad religiosa y la objeción de conciencia*, pàg. 3. Recuperat des de l'adreça: <https://www.uclm.es/area/derechoeclesiastico/Documentos/III.%20EI%20Derecho%20Fundamental%20de%20Libertad%20Religiosa%20y%20Objeci%C3%B3n%20de%20Conciencia.pdf> (10/04/2015).

qual s'haurien de dirigir els demandants abans d'incoar les seves accions davant del TEDH¹⁴². La presència de la Comissió perseguia la finalitat d'evitar la politització del Tribunal però finalment el protocol procedimental número 11 va suprimir les funcions de la Comissió ratificant el paper del Tribunal. El mateix protocol va introduir una gran novetat permetent que els individus tinguin accés a la justícia de la Cort a través de la interposició de demandes individuals, circumstància excepcional en Tribunals internacionals.

Des dels inicis de l'activitat del TEDH són moltes les sentències que han tingut per objecte determinar l'abast de l'article 9 del Conveni especificant el contingut de la llibertat religiosa. En els següents epígrafs em proposo conèixer l'opinió de la Cort respecte les manifestacions i expressions de la llibertat religiosa. Malauradament no és possible fer-ne un estudi exhaustiu i s'observarà que manquen un gran nombre de sentències. Les dimensions del present treball m'impedeixen comentar cada un d'elles de manera que em centraré en la jurisprudència dels darrers cinc anys, exposant l'opinió més recent i actual del Tribunal.

7.1. Llibertat religiosa i llibertat de reunió i associació

La llibertat religiosa i la llibertat de reunió i associació es troben estretament relacionades com a conseqüència de la dimensió col·lectiva del fet religiós. Són diverses les sentències del TEDH que tracten sobre aquesta matèria vinculant els article 9 i 11 del CEDH, veiem-ne alguns dels exemples més contemporanis.

En l'assumpte dels **Testimonis de Jehovà de Moscou i altres contra Rússia**, de 10 de juny de 2010¹⁴³, el Tribunal recorda que la llibertat de religió no és només una qüestió de consciència individual sinó que també implica la llibertat de manifestar les creences en comunitat i en públic, en el cercle d'aquells amb qui es comparteix la fe. Atès que tradicionalment les comunitats religioses s'han establert a través d'una estructura organitzada, és fonamental interpretar l'article 9 del Conveni a la llum de l'article 11 per protegir la vida associativa contra la interferència injustificada de l'Estat. Des d'aquesta perspectiva la llibertat religiosa abasta la facultat dels creients a associar-se lliurement sense intervencions arbitràries de les autoritats. El deure de l'Estat d'imparcialitat i neutralitat, tal com es defineix a la jurisprudència del Tribunal, és incompatible amb qualsevol poder estatal que pretengui avaluar la legitimitat de les creences

---

¹⁴² GONZÁLEZ SCHMAL, R., *La libertad religiosa en el Convenio Europeo de Derechos Humanos*, pàg. 63.

¹⁴³ Demanda núm. 302/2002. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

religioses¹⁴⁴. D'aquesta manera la negativa de les autoritats a reconèixer o registrar un grup religiós o ordenar-ne la seva dissolució constitueixen vulneracions dels article 9 i 11 del Conveni.

En base als arguments exposats la Cort va condemnar les actuacions de Rússia contra els demandants, una comunitat religiosa de Testimonis de Jehovà i quatre membres de la Comunitat. Des de la Revolució de 1917 les autoritats nacionals van ordenar la persecució de Testimonis de Jehovà i, malgrat que la situació va canviar amb la dissolució de la URSS, la hostilitat contra aquesta Comunitat religiosa continuava sent una realitat. Així, en el present supòsit els demandants recorren al TEDH en resposta a la negativa de les autoritats a concedir el seu reconeixement com a entitat legal, tot prohibint les seves activitats i desposseint l'Entitat de personalitat jurídica amb l'objectiu d'aconseguir la seva dissolució.

En l'assumpte **Fusu Arcadie i altres contra la República de Moldàvia**, de 17 de juliol de 2012¹⁴⁵, la Cort condemna l'actuació de les autoritats nacionals que van denegar la inscripció de la Comunitat religiosa de la qual els demandants són membres. L'any 2004, els representants d'una denominació religiosa de l'Església Cristiana Ortodoxa, subordinada a l'Església Metropolitana de Bessaràbia, van iniciar els tràmits corresponents per procedir al registre de l'Entitat. La sol·licitud va ser denegada en múltiples ocasions per manca d'un document, requerit per la inscripció, i que les autoritats es negaven a expedir. Després d'analitzar el cas el Tribunal estima que els fets exposats són constitutius d'una vulneració de la llibertat religiosa ja que la negativa a emetre el document no tenia cap base jurídica en la llei moldava i impedia que la Confessió adquirís personalitat jurídica. En efecte, l'actuació de les autoritats nacionals era il·legítima i obstaculitzava als demandants, i als altres membres de la Comunitat, la pràctica de les seves creences.

La imparcialitat estatal predicada a través de l'activitat jurisprudencial del TEDH, i necessària per la perfecta efectivitat de l'article 9 del Conveni, impedeix als Estats determinar quines creences són adequades. La llibertat religiosa, com a dret dels creients a manifestar la seva religió en comunitat amb els altres, abasta l'expectativa d'associar-se lliurement, sense la intervenció arbitrària de l'Estat, i la possibilitat de garantir la tutela judicial de la comunitat.

---

¹⁴⁴ Veure **Hasan i Chaush contra Bulgària**, 26 d'octubre de 2000, demanda núm. 30985/1996; i **Església Metropolitana de Bessaràbia i altres contra Moldàvia**, de 13 de desembre de 2001, demanda núm. 45701/1999.

¹⁴⁵ Demanda núm. 22218/2006. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

Així, en paraules del Tribunal, l'existència autònoma de les comunitats religioses és indispensable pel pluralisme en una societat democràtica i la llibertat de reunió i associació, de que gaudeixen els grups religiosos, no es pot veure limitada per l'actuació discrecional de l'Estat; davant tals circumstàncies caldrà apreciar que s'ha produït una vulneració de l'article 9 CEDH.

En l'assumpte del **Centre Bíblic de la República de Chuvash contra Rússia**, de 12 de juny de 2014¹⁴⁶ el Tribunal torna a resoldre en favor de la llibertat religiosa vinculada a la llibertat de reunió i associació. Des de 1991 la missió cristiana Chuvash (Veu de la Veritat), constava registrada com a confessió religiosa pertanyent al moviment pentecostal de fe cristiana. Una de les activitats desenvolupades per l'Entitat fa referència a la instrucció en la fe a través de l'organització de conferències i seminaris, institucions educatives per la formació de clergues, escoles dominicals per a joves i nens i centres espirituals.

Al llarg dels mesos d'abril i maig de 2007 el fiscal competent, juntament amb representants del cos de bombers i del Servei de Protecció al Consumidor, van dur a terme diverses inspeccions als establiments del Centre Bíblic que van concloure amb l'obertura d'un procediment contra el director del Centre que va evolucionar fins a exigir la dissolució de l'organització cristiana.

La Cort reitera que la llibertat religiosa inclou el dret dels creients a manifestar la seva religió en comunitat i associar-se lliurement amb finalitats religioses sense intervenció arbitrària de les autoritats, ja que en el present supòsit no s'observen motius justificats per limitar els drets dels demandants i en conseqüència s'aprecia una vulneració de l'article 9 CEDH en relació amb l'article 11.

En cas relatiu a l'**Església de la Cienciologia de St. Petersburg i altres contra Rússia**, de 2 d'octubre de 2014¹⁴⁷, el TEDH torna a condemnar Rússia per infracció de la llibertat religiosa i la llibertat de reunió i associació. La decisió de la Cort es fonamenta en la reiterada negativa de les autoritats nacionals a registrar l'Església de la Missió de la Cienciologia de St. Petersburg després de múltiples sol·licituds presentades pels demandants. La falta d'inscripció va comportar que la confessió manqués de personalitat jurídica fet que l'impedia posseir o llogar propietats, establir llocs de culte, tenir comptes bancaris, celebrar serveis religiosos en llocs

---

¹⁴⁶ Demanda núm. 33203/2008. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁴⁷ Demanda núm. 47191/2006. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

accessibles al públic, així com, produir, obtenir o distribuir publicacions religioses, entre d'altres¹⁴⁸. El Tribunal reitera que la negativa a reconèixer l'entitat jurídica de la comunitat religiosa constitueix una ingerència a l'article 9 del Conveni interpretat a la llum de l'article 11¹⁴⁹.

També en l'assumpte **Güler i Uğur contra Turquia**, de 2 de desembre de 2014¹⁵⁰, el Tribunal resol un cas on la llibertat religiosa i la llibertat de reunió i associació apareixen unides. El present supòsit s'origina amb la interposició de les demandes individuals del Sr. Ihsan Güler i el Sr. Sinan Uğur, ambdós membres actius i líders regionals del partit polític turc DTP, dissolt pel Tribunal Constitucional de Turquia pocs mesos després dels fets.

El dia 21 d'agost de 2006 els demandants van participar en una cerimònia religiosa amb motiu de la mort de tres membres de l'organització terrorista PKK a mans de les forces de l'ordre. L'acte, conegut com a Mevlut¹⁵¹, va tenir lloc en les instal·lacions del partit polític i al llarg del seu desenvolupament es van recitar passatges de l'Alcorà, practicar oracions i es van reproduir vídeos sobre la vida dels difunts.

Escassos mesos després dels esdeveniments, el dia 3 d'octubre de 2006, un dels participants a la celebració religiosa va enviar una carta anònima i una gravació sobre els fets a l'oficina de la fiscalia descrivint la cerimònia com un acte en honor als màrtirs del PKK. Tal circumstància va originar l'actuació de les autoritats turques que, després de detenir el Sr. Güler, van cridar a judici als dos demandants que finalment van ser sentenciats a deu mesos de presó en base a l'article 7.2 de la llei nacional 3713 per prevenció del terrorisme.

El govern turc afirma que els motius de la condemna són totalment aliens a les creences dels demandants i es basen en les actuacions d'aquests com a difusors de propaganda a favor de l'organització terrorista.

---

¹⁴⁸ Veure assumpte **Kimlya i altres contra Rússia**, 1 d'octubre de 2009, demandes núm. 76836/2001 i 32782/2003.

¹⁴⁹ Veure **assumpte Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i altres contra Àustria**, de 31 de juliol de 2008, demanda núm. 40825/1998 i l'assumpte relatiu a l'**Església Metropolitana de Bessaràbia i altres contra Moldàvia**, de 13 de desembre de 2001, demanda núm. 45701/1999.

¹⁵⁰ Demandes núm. 31706/2010 i 33088/2010. Es poden consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁵¹ Cerimònia religiosa comunament celebrada pels musulmans a Turquia.

El Tribunal recorda la importància de la llibertat religiosa, consagrada en l'article 9 del Conveni, com un dels fonaments d'una societat democràtica i un bé apreciat pels creients però també pels ateu, agnòstics, escèptics i els indiferents¹⁵². Una llibertat que no protegeix cada acte motivat o inspirat per la religió, i que no sempre garanteix el dret a comportar-se en l'esfera pública sota els dictàmens de la religió¹⁵³. La llibertat de manifestar la religió contempla una àmplia gamma d'activitats entre les quals s'engloba el culte. El concepte de culte s'estén als rituals i cerimònies amb els quals es manifesten directament les creences, incloent celebracions en honor als difunts.

Per al TEDH el fet de que l'acte religiós es desenvolupés en les instal·lacions d'un partit polític, en presència de símbols d'una organització terrorista i amb motiu de la mort de membres de l'organització il·legal, no priva als participants de la protecció garantida en l'article 9 del Conveni de Roma. Així el Tribunal afirma que en el present supòsit s'ha produït una vulneració de la llibertat religiosa però cal determinar si tal limitació ha estat legítima. En aquest sentit, cal analitzar si la interferència estava prevista a la llei, si persegueix un objectiu lícit i, finalment, si es tracta d'una mesura necessària en una societat democràtica. En el seu anàlisi el Tribunal determina que la normativa en base a la qual els demandants van ser condemnats no pot ser considerada com a disposició penal, manca de rang de llei, i conté un redactat poc clar que impedeix preveure que la conducta dels recurrents podria ser objecte de condemna. Així doncs, TEDH considera que les autoritats turques van vulnerar l'article 9 del Conveni i, conseqüentment, el Sr. Ihsan Güler i el Sr. Sinan Uğur van ser objecte d'una limitació indeguda del dret a manifestar les creences¹⁵⁴.

Un altre supòsit on llibertat religiosa i llibertat de reunió i associació apareixen unides el podem observar en l'assumpte **Dimitrova contra Bulgària**, de 10 de febrer de 2015¹⁵⁵, el Tribunal

---

¹⁵² Veure l'assumpte **Buscarini i altres contra San Marino**, de 18 de febrer de 1999, demanda núm. 24645/1994, per una major concreció respecte la importància que el TEDH atribueix a la llibertat religiosa.

¹⁵³ Veure l'assumpte **S.A.S. contra França**, d'1 de juliol de 2014, demanda núm. 43835/2011, on el TEDH considera legítimes les limitacions de la llei francesa respecte la utilització del vel integral en espais públics en base al respecte a les mínimes exigències de vida en comú.

¹⁵⁴ La resolució del Tribunal va rebre el suport de cinc dels seus membres. Els jutges Sajó i Keller van emetre vots parcialment dissidents, ja que, si bé comparteixen que la condemna dels demandants no es pot fonamentar en base a la legislació turca, consideren que el supòsit de fet planteja més relació amb la llibertat de reunió i associació que amb la llibertat religiosa.

¹⁵⁵ Demanda núm. 15452/2007. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

resol respecte les limitacions il·legítimes al dret de llibertat religiosa sofertes per la demandant en actuació de les autoritats judicials i policials búlgares.

La recurrent, Sra. Petya Atanasova Dimitrova, és membre de l'entitat religiosa internacional *Paraula de Vida*. Després de que les autoritats de Sofia retiressin del registre les inscripcions referents a tres organitzacions sense ànim de lucre afiliades a la confessió, la demandant va veure's obligada a traslladar les reunions religioses dels membres de *Paraula de Vida* al seu domicili particular. El 8 de setembre de 1995 un grup de policies van entrar al pis de la Sra. Dimitrova i, complint ordres de la fiscalia, van escorcollar i registrar l'habitatge i es van apoderar d'una sèrie d'articles, propietat de la demandant, incloent quaderns amb sermons, fullets, llibres, revistes i cintes de vídeo i àudio amb contingut religiós. Després de la recerca les autoritats judicials vam emetre una ordre en virtut de la qual s'aconsellava a la Sra. Dimitrova no acollir reunions dels membres de la comunitat religiosa. Pocs dies després de l'escorcoll, el 27 de setembre de 1995, la demandant va ser cridada a declarar respecte les seves creences religioses i les reunions dels membres de *Paraula de Vida* que acollia a casa seva.

Les autoritats búlgares justifiquen els fets descrits en base a la queixa presentada davant l'oficina del Ministeri Públic Municipal de Sofia, per part de la Direcció de Confessions Religioses, amb motiu de les preocupacions sobre les activitats de l'organització *Paraula de Vida*. Com a conseqüència de la queixa la fiscalia va iniciar una investigació en la qual qualificava l'organització religiosa com a secta lesiva de drets considerant que l'entitat va ocasionar grans efectes negatius sobre els seus membres augmentant el risc de suïcidi i altres problemes psicològics, ruptura de vincles socials amb la família i amb la societat en general, prohibició de sotmetre's a intervencions quirúrgiques, mirar la televisió i llegir llibres diferents a la Bíblia.

A la vista dels fets exposats el Tribunal va considerar il·legítima l'actuació de les autoritats ja que no es disposava de proves concloents per verificar les acusacions atribuïdes a l'organització religiosa. L'escorcoll efectuat al domicili de la Sra. Dimitrova no va tenir lloc en el marc d'una investigació penal preexistent de manera que el poder atorgat a la fiscalia era tant ampli que no proporcionava suficient protecció contra l'arbitrarietat. El TEDH estima que es va produir una limitació injustificada de la llibertat a manifestar la religió en base a mesures no previstes en la llei, i en conseqüència considera que va tenir lloc una vulneració de l'article 9 del CEDH.

7.2. Llibertat religiosa i llibertat d'expressió

En el recent assumpte **Karaahmed contra Bulgària**, de 24 de febrer de 2015¹⁵⁶, es planteja un supòsit on entren en conflicte dos drets fonamentals reconeguts i protegits pel Conveni Europeu dels Drets Humans. D'una banda, la llibertat religiosa reconeguda tant als individus com a les confessions, article 9, d'altra banda, la llibertat d'expressió, així com, la llibertat de reunió i associació, articles 10 i 11, respectivament.

En el present cas el Tribunal ha de resoldre respecte els fets succeïts el 20 de maig de 2011 a la capital búlgara de Sofia. En la citada data un grup de 300 participants va intervenir en una violenta manifestació, organitzada pel partit polític Ataka, que va tenir lloc al voltant de la Mesquita Banya Bashi. El centre de culte musulmà, únic a la ciutat, té unes dimensions massa reduïdes per poder reunir tot els fidels de manera que aquests s'apleguen també a fora l'edifici per tal de participar en les activitats de rés. Els fets van tenir lloc un divendres, a l'hora de l'oració, quan el grup de manifestants es van aplegar a la zona on es situen els fidels fora de la mesquita, i es van disposar a interrompre les oracions amb un seguit d'accions violentes. Diversos membres distingits d'Ataka¹⁵⁷, acompanyats dels seus seguidors, van insultar els fidels, tot llençant-los ous i pedres, i fins i tot van incendiar algunes catifes d'oració. Alguns manifestants anaven armats amb barrots de fusta i barres de ferro i vestien robes negres amb inscripcions i banderes racistes.

Una setmana abans dels fets descrits els manifestants havien recorregut els voltants de la Mesquita amb un automòbil amb altaveus, reproduint campanes d'Església i cançons cristianes interrompent l'oració.

Malgrat la intervenció de la policia, aquesta va ser tardana i insuficient, ja que les autoritats municipals sabien que es produiria la manifestació des del dia abans dels fets i, coneixent la ideologia d'Ataka, podien preveure fàcilment el succeït.

Els arguments utilitzats per Ataka amb motiu de la convocatòria de la manifestació, es centren en l'elevat volum de la reproducció sonora de la crida a l'oració que té lloc cinc cops el dia per

---

¹⁵⁶ Demanda núm. 30587/2013. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁵⁷ El grup incloïa el Sr. Siderov, líder del partit i membre del Parlament de Bulgària des del 2005; el Sr. Chukhlov, líder adjunt d'Ataka; la Sra. D. Gadzheva, membre del Parlament, i el Sr. Stoyanov, membre del Parlament Europeu pel partit.

una durada aproximada de cinc minuts. Els manifestants qualifiquen tals reproduccions com a “udols” i consideren que són molestos per les persones amb altres creences religioses.

D’altre banda el demandant, el Sr. Veli Raif Karaahmed, present al lloc dels fets com a fidel, al·lega vulneració dels articles 3, 8, 9 i 14 del CEDH¹⁵⁸, a causa de les lesions psicològiques sofertes el dia d’autos i el tracte rebut per les autoritats i la justícia búlgara al denunciar els fets ocorreguts.

Tant la llibertat religiosa com la llibertat d’expressió tenen com a límits els drets i llibertats dels altres i la salvaguarda de l’ordre, la salut i la moral públiques. Així doncs, tal com exposa el Tribunal, no prevalen un sobre l’altre, sinó que ambdós es limiten mútuament. En el present supòsit el TEDH considera que les autoritats búlgares podien haver previst el caire violent de la manifestació i denegar-ne l’autorització o ordenar la seva celebració a un altre lloc o horari, per suposar un inacceptable risc per l’ordre públic.

Per aquests motius el Tribunal estima que el demandat ha sofert una vulneració de l’article 9 del Conveni i condemna l’actuació de les autoritats.

7.3. Llibertat religiosa i prohibició de discriminació

Els articles 9 i 14 del Conveni Europeu dels Drets Humans són dos preceptes que sovint apareixen units i és que són nombrosos els casos en els quals observem supòsits de discriminació entre les diferents comunitats religioses.

Tal com estableix el TEDH en la seva sentència relativa a l’assumpte **Savez Crkava “Riječ Zivota” i altres contra Croàcia**, de 9 de desembre de 2010¹⁵⁹; la celebració d’acords entre un Estat i una comunitat religiosa establint un règim especial a favor d’aquesta última, no és, en principi, una actuació contrària als articles 9 i 14 del Conveni, sempre i quan hi hagi un objectiu raonable que justifiqui la diferència de tracte i les comunitats religioses que ho desitgin puguin celebrar acords similars.

---

¹⁵⁸ L’article 3 del Conveni tracte sobre la prohibició de la tortura, l’article 8 sobre el respecte a la vida privada i familiar, l’article 9 reconeix la llibertat religiosa, i l’article 14 parla sobre la igualtat i la prohibició de discriminació.

¹⁵⁹ Demanda núm. 7798/2008. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

En el citat supòsit els demandants, tres Esglésies de denominació Reformista inscrites al registre de comunitats religioses de Croàcia, van sol·licitar la celebració d'un acord de cooperació amb l'Estat amb l'objectiu de poder impartir les seves doctrines a les escoles públiques, poder prestar assistència religiosa als centres mèdics i penitenciaris, i atorgar reconeixement jurídic a les unions matrimonials celebrades segons els seus rituals. Malgrat la insistència de les entitats demandants la seva sol·licitud va ser denegada al·legant que aquestes no assolien els criteris històrics i numèrics exigits en la normativa nacional. La Cort va estimar que la decisió de les autoritats de Croàcia suposava una actuació contrària a l'article 9 CEDH llegit en relació amb l'article 14, ja que amb anterioritat l'Estat havia accedit a celebrar acords de cooperació amb confessions religioses que tampoc assolien els requisits exposats. Així, el Tribunal considera que les entitats demandants van ser objecte d'una limitació de la llibertat religiosa mancada de justificació, que els situava en un pla de desigualtat en relació a altres confessions.

En l'assumpte **Jehovas zeugen in Österreich contra Àustria**, de 25 de setembre de 2012¹⁶⁰, l'entitat religiosa demandant al·lega haver rebut un tractament susceptible de desigualtat en dues ocasions.

La sol·licitant, l'Orde Religiosa dels Testimonis de Jehovà, es trobava inscrita al corresponent registre austríac com a comunitat religiosa, fet que li atorga personalitat jurídica com a entitat de dret privat. L'any 2002 tenia intenció de contractar dos ministres de culte estrangers i, amb l'objectiu de que aquests obtinguessin el permís de residència, va sol·licitar que es dispensés l'aplicació de la Llei d'Ocupació d'Estrangers (Llei d'EA), ja que el citat text legislatiu contenia una exempció respecte els estrangers que es dediquessin al treball pastoral. Les autoritats austríaques es van negar a concebre aquest tractament privilegiat al·legant que l'exempció únicament es referia als ministres de les esglésies i societats religioses, reconegudes legalment com a entitats de dret públic.

D'altre banda, l'octubre de 1999 la demandant va ser beneficiària d'una donació en virtut de la qual l'Oficina d'Impostos de Viena reclamava el cobrament del 14% de la suma percebuda. L'Orde Religiosa dels Testimonis de Jehovà es va oposar al pagament de tal quantia al·legant la normativa sobre successions i donacions en base a la qual els donatius a institucions religioses es troben exemptes del pagament de l'impost. De nou les autoritats determinen que

---

¹⁶⁰ Demanda núm. 27540/2005. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

l'exempció només és aplicable a les entitats religioses que gaudeixen de l'estatus de societats i no a les comunitats religioses.

En paraules de la Cort, una diferència de tracte és discriminatòria si no té cap justificació objectiva i raonable, és a dir, si no persegueix una finalitat legítima o no hi ha una relació de proporcionalitat entre els mitjans emprats i l'objectiu perseguit¹⁶¹. Així, en base als fets exposats, el Tribunal conclou que la diferenciació efectuada per les autoritats austríaques entre societats religioses i comunitats religioses comporta, per a les darreres, una discriminació prohibida pel CEDH, ja que ambdós modalitats d'entitats es troben a l'empara de l'article 9 i no s'observen raons legítimes i proporcionals per privilegiar unes per sobre les altres.

En l'assumpte **Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı contra Turquia**, de 2 de desembre de 2014¹⁶², el Tribunal té oportunitat de tornar a fallar a favor de la llibertat religiosa i la prohibició de discriminació per motius religiosos. L'entitat demandant, la Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı o CEM Vakfı, és una fundació consagrada a l'adoració i vocació dels cultes alevíes¹⁶³ que és dedica també a obres de caritat. La citada Fundació té la seva seu al centre Yenibosna, on es situa la cemevi¹⁶⁴. La CEM Vakfı va dirigir-se en primer lloc a la companyia elèctrica, i posteriorment a les autoritats administratives i judicials turques, amb l'objectiu de fer valdre el seus drets com a confessió religiosa i poder gaudir de l'exempció en la factura de la llum prevista en la normativa de Turquia pels centre de culte. La sol·licitud de la demandant va ser denegada reiteradament en base a l'argument de manca de naturalesa religiosa al·legant que la cemevi del centre Yenibosna no era un lloc de culte sinó un centre cultural ja que les creences alevíes no són cultes religiosos, ni des de la vesant històrica ni científica. La Direcció d'Afers Religiosos va recolzar les decisions dels diferents òrgans que van pronunciar-se sobre el cas tot afirmar que les cemevis no són llocs de culte ja que només assoleixen tal categories les esglésies, les mesquites i les sinagogues.

El Govern turc, al comparèixer davant del TEDH, es referma en la seva postura negant a les cemevis la condició de centres de culte però sí reconeix a la CEM Vakfı la possibilitat de gaudir

---

¹⁶¹ Veure assumpte **Willis contra el Regne Unit**, d'11 de juny de 2002, demanda núm. 36042/1997.

¹⁶² Demanda núm. 32093/2010. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁶³ Culte derivat de l'islam sufi amb influències preislàmiques i practicat majoritàriament a Turquia.

¹⁶⁴ Lloc de reunió dels fidels alevíes diferent a una mesquita.

de la reducció en la tarifa de la factura elèctrica prevista per les fundacions, associacions, museus i institucions similars.

D'altra banda la Fundació al·lega ser objecte d'un tracte discriminatori contra els alevies.

Al llarg del transcurs de les diferents instàncies judicials a les quals va acudir la Fundació els impagaments de la factura de l'electricitat anaven augmentant i amb ells les accions de la companyia elèctrica per satisfer el deute.

El Tribunal recorda que l'article 14 complementa les altres disposicions del Conveni i en conseqüència no pot ser al·legat individualment¹⁶⁵, i reitera el criteri jurisprudencialment establert en virtut del qual només es consideren discriminatòries les diferències de tracte basades en característiques identificables¹⁶⁶, que tinguin lloc en situacions similars o comparables¹⁶⁷, quan un individu o grup és tractat de forma menys favorable als altres sense justificació aparent¹⁶⁸. El TEDH senyala que el centre cemevi de Yenibosna es troba en desavantatge en comparació amb altres llocs de culte i reconeix la activitat dels alevies sota l'empara de l'article 9 CEDH. Tanmateix, afirma que la llibertat religiosa no significa que els grups religiosos hagin de disposar d'un estatus jurídic específic o d'una situació fiscal diferent a la de les altres entitats, ara bé, en el present supòsit tal estatus especial va ser creat per la legislació turca i atribuït als centres de culte. La Cort determina que els cemevis es troben en una situació comparable a la d'altres llocs de culte de manera que exclou'ls del reconeixement i protecció jurídica que els pertoca suposa una diferència de tracte basada en la religió que no pot ser considerada com a objectiva ni raonable. Així doncs, el Tribunal observa que en tal supòsit es va produir una vulneració de l'article 14 del Conveni en relació amb l'article 9.

7.4. Llibertat religiosa i prohibició de tortura

L'article 3 del Conveni Europeu dels Drets Humans estableix que *Ningú podrà ser sotmès a tortura ni a penes o tractaments inhumans o degradants*. En la sentència relativa a l'assumpte

---

¹⁶⁵ Veure assumpte **Burden contra Regne Unit**, de 28 d'abril del 2008, demanda núm. 13378/2005.

¹⁶⁶ Veure assumpte **Carson i altres contra Regne Unit**, de 16 de març del 2010, demanda núm. 42184/2005.

¹⁶⁷ Veure assumpte **Burden contra Regne Unit**, de 28 d'abril del 2008, demanda núm. 13378/2005.

¹⁶⁸ Veure assumpte **Abdulaziz, Cabales i Balkandali contra el Regne Unit**, de 28 de maig de 1985, demandes núm. 9214/1980, 9473/1981 i 9474/1981.

Begheluri i altres contra Geòrgia, de 7 d'octubre de 2014¹⁶⁹, el Tribunal dona resposta a la demanda presentada per noranta-nou georgians que havien estat objecte d'agressions físiques i psicològiques, noranta-vuit dels quals eren testimonis de Jehovà. Els fets que condueixen als demandants a emprendre accions judicials davant del TEDH fan referència a diverses actuacions policials desenvolupades per les forces de l'ordre georgianes, al llarg del 2000 i 2001, amb la finalitat de dissoldre reunions de testimonis de Jehovà. Tals intervencions presentaven un fort caràcter violent; molts fidels van ser colpejats, maltractats, escarnits, insultats o fins i tot se'ls van saquejar les propietats; arribant fins al punt d'incendiar l'edifici on es trobaven reunits prop de 700 fidels el 8 de setembre del 2000. Tot i les denúncies i queixes presentades pels múltiples afectats les autoritats de Geòrgia els van girar l'esquena fet que va contribuir a magnificar el conflicte permetent nombrosos atacs al carrer, en centres de reunió i en domicilis contra testimonis de Jehovà.

El Tribunal va condemnar la República de Geòrgia per la seva passivitat davant el conflicte declarant que el Govern havia creat un clima d'impunitat que havia conduït a l'augment dels atacs per tot el país; alhora, l'actitud discriminatòria que van mostrar les autoritats respecte els testimonis de Jehovà va contribuir a alimentar una visió maniàtica i fanàtica de la Comunitat. La Cort observa que les actuacions ocorregudes són contràries a diversos preceptes del Conveni, concretament els articles 3 (prohibició de tortura), 6 (dret a un judici equitable), 9 (llibertat de pensament, de consciència i de religió), 10 (llibertat d'expressió), 11 (llibertat de reunió i d'associació) i 13 (dret a un recurs efectiu), concebuts individualment i en relació a l'article 14 (prohibició de discriminació).

7.5. Llibertat religiosa i llibertat i seguretat

L'article 5 del CEDH fa referència al dret fonamental a la llibertat i la seguretat de tota persona i determina els supòsits taxats en els quals la llibertat es pot veure sotmesa a limitacions tals com la detenció legal, l'arrest o el compliment de condemnes privatives de llibertat.

En l'assumpte **Krupko i altres contra Rússia**, de 26 de juny de 2014¹⁷⁰, el TEDH aprecia vulneració dels articles 5 i 9 del Conveni en base als fets ocorreguts la nit del 12 d'abril de 2006. En la data assenyalada un grup de fins a 400 testimonis de Jehovà es trobaven reunits a una sala de conferències de Moscou a la qual acudien regularment en virtut del contracte d'arrendament

---

¹⁶⁹ Demanda núm. 28490/2002. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁷⁰ Demanda núm. 26587/2007. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

celebrat amb l'Acadèmia d'Agricultura, propietària de l'edifici. El motiu de la reunió era la Commemoració de la mort de Jesucrist, la trobada religiosa més solemne i significativa pels testimonis de Jehovà. La celebració es va veure interrompuda per la penetració a la sala d'un nombrós grup de policies, agents antidisturbis i membres armats de les Forces d'Intervenció especial de Rússia, que van accedir a l'edifici sense autorització judicial ni justificació aparent. Les forces de l'ordre van obligar a evacuar la sala confiscant diverses publicacions de contingut religiós i efectuant la detenció de 14 assistents que van ser retinguts durant 4 hores.

El Tribunal estima que la trobada celebrada pels fidels la nit del 12 d'abril de 2006, queda a l'empara de l'article 9 del Conveni ja que la reunió de germans en la fe per realitzar un servei d'adoració ha de ser contemplada com a forma de manifestar la religió. La finalització anticipada de la celebració suposa una vulneració dels drets dels demandants, ja que tal ingerència no es trobava prevista en la llei i és considerada del tot desproporcionada per la protecció de l'ordre públic. D'altra banda, l'arrest i detenció injustificat dels fidels suposa una vulneració de l'article 5 CEDH.

7.6. Llibertat religiosa i simbologia religiosa

Malgrat que el fet de portar determinada vestimenta o símbols religiosos no es troba expressament mencionat en l'article 9 del Conveni Europeu dels Drets Humans, el Tribunal, via jurisprudència, ha establert que tal circumstància ha de ser considerada com una manifestació personal de les creences religioses. Així, en l'assumpte **Eweida i altres contra el Regne Unit**, de 15 de gener de 2013¹⁷¹, la Cort reconeix el dret de la Sra. Eweida a portar una petita creu penjada al coll durant la seva jornada laboral, com a testimoni de la seva fe cristiana. La demandant havia portat el símbol ocult durant molts anys però com a conseqüència d'un canvi en l'uniforme de la companyia aèria per la qual treballava, la creu apareixia visible al públic. La normativa interna de l'empresa prohibia portar elements a la vista aliens a l'uniforme però acceptava determinats símbols religiosos com el turbant i braçalets dels homes sijs i la hijab en les dones musulmanes. La Sra. Eweida havia estat requerida diverses vegades a retirar-se o encobrir el penjoll per tal de aquest no repercutís en la imatge de l'empresa, i finalment, davant la seva negativa a cedir i a acceptar un nou lloc de treball sense contacte amb el públic, va ser enviada a casa sense sou i reincorporada a la plantilla mesos després quan la companyia va modificar la seva reglamentació interna.

---

¹⁷¹ Demandes núm. 48420/2010, 59842/2010 i 51671/2010. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

La demandant compareix davant del TEDH en reclamació d'una indemnització pels salaris que havia deixat de percebre i en vistes de la denegació dels tribunals britànics a concebre l'actuació de la companyia com a contrària al seu dret a la llibertat religiosa. La Cort estima que l'inicial comportament de l'empresa, impedit que la Sra. Eweida portés una creu visible, constituïa una vulneració del dret a manifestar la religió¹⁷².

7.7. Llibertat religiosa i objecció de consciència

Com ja s'ha explicat en altres apartats del present treball, religió i objecció de consciència presenten una estreta vinculació, especialment en els supòsits d'objecció al servei militar com és el cas de l'assumpte **Bayatyan contra Armènia**, de 7 de juliol de 2011¹⁷³. El Sr. Vahan Bayatyan, batejat com a testimoni de Jehovà, es trobava en edat i condicions de realitzar el servei militar quan l'1 d'abril de 2001, va notificar, al Comissionat Militar d'Armènia i a la Comissió dels Drets Humans de l'Assemblea Nacional, la seva negativa a ingressar a les forces armades, com a conseqüència de les seves conviccions religioses, i la seva voluntat de realitzar un servei civil alternatiu. Malgrat la comunicació efectuada pel demandant, l'objecció de consciència al servei militar no es trobava prevista en la legislació armènia. Dies després diversos funcionaris del Comissariat van contactar amb la família del Sr. Bayatyan, que es trobava en parador desconegut, per tal de que aquest complís amb les seves obligacions militars. L'1 d'agost de 2001, quan el demandant ja havia retornat al seu domicili, es va iniciar un procediment penal en contra seva per evasió i en virtut del qual l'autoritat judicial competent va autoritzar la seva detenció a presó preventiva i el control de la seva correspondència. Mesos després, l'abril del 2002 el Conveni Europeu dels Drets Humans va entrar en vigor a Armènia.

En primera instància el Tribunal recorda que l'objecció de consciència no és un dret reconegut en el CEDH, i cita Decisions anteriors on es va establir que el citat text no obliga als Estats Membres a adaptar el seu ordenament intern per tal de que l'exercici de la llibertat de pensament, de consciència i de religió afecti al servei militar obligatori¹⁷⁴. En aquesta ocasió però, després de que el Sr. Bayatyan presentés recurs a la Gran Sala, la Cort parla del Conveni

---

¹⁷² En la sentència el Tribunal coneix sobre tres assumptes més, relacionat amb la llibertat religiosa, i en els quals desestima que hi hagi hagut vulneració de l'article 9 CEDH.

¹⁷³ Demanda núm. 23459/2003. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁷⁴ Veure les Decisions de la Comissió Europea dels Drets Humans relatives als assumptes **Grandrath contra Alemanya**, núm. 2299/1964, i **G. Z. contra Àustria**, núm. 5591/1972.

com un instrument viu que ha de ser interpretat a la llum de les idees imperants en la democràcia dels actuals Estats europeus.

En la segona sentència sobre el cas, el Tribunal reconeix que els motius que condueixen el Sr. Bayatyan a l'objecció tenen a veure amb la seves creences religioses, ja que com a testimoni de Jehovà l'ús d'armes li ocasiona un greu conflicte de consciència. Per primera vegada la Cort admet que l'objecció al servei militar queda emparada en l'article 9 del Conveni¹⁷⁵.

El 22 de novembre del 2011 el TEDH es reafirma en la seva nova postura en l'assumpte **Erçep contra Turquia**¹⁷⁶. El demandant, el Sr. Yunus Erçep, és un ciutadà turc que a l'edat de tretze anys va ser batejat com a testimoni de Jehovà i amb motiu de les seves creences s'oposa a realitzar el servei militar. Quan el Sr. Erçep va ser cridat al reclutament es va negar a respondre a la crida fet que el va convertir en un desertor. Tal situació va donar lloc a l'inici d'accions penals contra el demandant amb múltiples condemnes successives.

La legislació turca no disposava d'un servei civil alternatiu de manera que els objectors, que es mantenien fidels a les exigències de la seva consciència, es veien evocats a suportar fortes sancions.

La Cort va considerar que les mesures preses contra el demandant eren del tot desproporcionades i constitueixen una restricció de la llibertat religiosa innecessària en una societat democràtica.

Dos mesos més tard el TEDH reitera la seva posició en resoldre els casos **Bukharatyan contra Armènia**, de 10 de gener de 2012¹⁷⁷, **Tsaturyan contra Armènia**¹⁷⁸, de 10 de gener de 2012, i **Feti Demirtaş contra Turquia**¹⁷⁹, de 17 de gener de 2012, respectivament. Els tres sol·licitants van ser batejats com a testimonis de Jehovà i es van adreçar al corresponent Departament de

---

¹⁷⁵ La sentència va ser aprovada per 16 dels 17 jutges que conformen la Gran Sala, amb vot dissident de la jutgessa armènia Gyulumyan.

¹⁷⁶ Demanda núm. 43965/2004. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁷⁷ Demanda núm. 37819/2003. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁷⁸ Demanda núm. 37821/2003. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁷⁹ Demanda núm. 5260/2007. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

Defensa per exposar la seva negativa a complir el servei militar obligatori per raons de consciència estretament relacionades amb la seva fe. Les notificacions dels demandants van ser contestades al·legant que la legislació nacional no contemplava l'objecció al servei militar per raons de consciència i, consegüentment, els demandants es trobaven subjectes al compliment de les seves obligacions militars. Tot i així, els sol·licitants es van mantenir fidels als seus dictàmens de consciència, actitud que va originar l'inici de diversos procediments penals en contra seva i en virtut dels quals van ser condemnats a mesures privatives de llibertat en diferents centres penitenciaris.

Per resoldre els assumptes la Cort fa referència al cas *Bayatyan* (abans esmentat) on va tenir ocasió de revisar la seva jurisprudència. Així, conclou que l'objecció al servei militar emparada en l'article 9 del Conveni ha de ser fundada en les conviccions sinceres dels objectors pels quals el servei militar suposa un conflicte greu i insalvable amb la seva consciència. La negativa dels testimonis de Jehovà a complir amb les obligacions militars és sens dubte una forma de manifestació de les seves creences religioses i les condemnes successives a la quals es van veure sotmesos els demandants, juntament amb la hostilitat de les autoritats, constitueix una ingerència a la seva llibertat de manifestar la pròpia religió.

En aquest context també cal citar la sentència relativa a l'assumpte **Buldu i altres contra Turquia**, de 3 de juny de 2014¹⁸⁰. En el present supòsit els quatre demandants, el Sr. Buldu, el Sr. Görmez, el Sr. Ölgün i el Sr. Umdu, es van declarar objectors a realitzar el servei militar obligatori, per tal de complir les paraules d'Isaïes com a testimonis de Jehovà. Tal decisió va comportar la seva detenció i posterior condemna successiva, per part d'un Tribunal Militar. La Cort estima que l'actuació dels demandats suposa una manifestació de les seves creences, com a conseqüència de les seves fortes conviccions, i declara la intervenció de les autoritats turques contrària a l'article 9 CEDH.

D'acord amb les disposicions del Conveni de Roma, el Tribunal Europeu de Drets Humans reconeix la llibertat de pensament, de consciència i de religió, i sovint els hi atorga un contingut similar. Així la religió no és l'únic motiu pel qual es possible declarar-se objector sinó que la Cort també en considera legítims els pensaments i conviccions morals o ètics. En aquesta direcció es pronuncien les sentències relatives als casos **Savda contra Turquia**, de 12 de juny

---

¹⁸⁰ Demanda núm. 14017/2008. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

de 2012¹⁸¹, i **Tarhan contra Turquia**, de 17 de juliol de 2012¹⁸². En ambdós supòsits els demandants es neguen a realitzar el servei militar obligatori sense invocar conviccions religioses i el Tribunal reconeix el dret del Sr. Savda i el Sr. Tarhan a declarar-se objectors per raó de les seves filosofies pacifista i antimilitarista. La cort recorda que la llibertat de consciència està protegida sense reserves i que forma part del nucli essencial de l'article 9 del Conveni.

7.8. Llibertat religiosa i alimentació

Com tots sabem moltes religions i creences es troben vinculades a una dieta específica o a la prohibició de menjar determinats aliments. Així, a grans trets, els musulmans tenen prohibides les begudes alcohòliques i la carn de porc, i en relació a les carns d'altres procedències animals es requereix la seva denominació Halal. La majoria de budistes són vegetarians i alguns fins i tot vegans. En relació als cristians els més estrictes s'abstenen de menjar carn durant la Quaresma. Els jueus no mengen marisc ni porc, i pel que fa a la carn d'altres orígens cal que compleixi les exigències Casher. Els hindús no poden beure alcohol, rarament mengen porc i tenen prohibida la carn bobina. I els seguidors del Sikhisme no prenen té ni cafè, no tasten el porc i molts s'abstenen de menjar aliments de procedència animal¹⁸³.

Malgrat tot, l'article 9 del Conveni Europeu dels Drets Humans no conté cap referència expressa a l'alimentació com a manifestació de la llibertat religiosa, ara bé, tal circumstància no n'impedeix el seu reconeixement. Així, el TEDH, ha determinat que les restriccions dietètiques motivades per les creences han de ser considerades com a manifestació de la llibertat religiosa¹⁸⁴.

En l'assumpte **Jakóbski contra Polònia**, de 7 de desembre de 2010¹⁸⁵, la Cort té ocasió de recordar el seu posicionament. En el citat supòsit el sol·licitant es trobava empresonat, complint

---

¹⁸¹ Demanda núm. 42730/2005. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁸² Demanda núm. 9078/2006. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁸³ CONTRERAS, J., *Alimentación y religión*, HUMANITAS, volum núm. 16, 2007, pàg. 3. Recuperat des de l'adreça: <http://www.fundacionmhm.org/tema0716/articulo.pdf> (22/04/2015).

¹⁸⁴ Veure assumpte **Cha'are Shalom Veu Tsedek contra França**, de 27 de juny de 2000, demana núm. 27417/1995.

¹⁸⁵ Demanda núm. 18429/2006. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

condemna com a violador, quan va demandar una dieta sense carn en base a les seves creences budistes. De gener a abril de 2006 el demandant es trobava en una situació de salut complicada i el metge li va recomanar una dieta vegetariana. Durant aquest període el Sr. Jakóbski va rebre una alimentació lliure de porc que incloïa molt poca carn i que també era subministrada a sis musulmans internats al centre penitenciari. Quan la situació del demandant va millorar se li va retirar la dieta especial però ell si va oposar. El Sr. Jakóbski es va decidir a emprendre accions judicials contra la política alimentària del centre declarant que se li havia negat el subministrament d'una dieta adequada a les seves creences religioses. Per aquest motiu el demandat depenia dels paquets que li enviava la família i es veia obligat a acceptar el menjar de la presó i tirar-lo a les escombraries ja que la negativa a acceptar-lo seria interpretada com una vaga de fam i tal actitud comportaria un càstig disciplinari.

Malgrat els intents del demandant, se li va negar una dieta vegetariana al·legant que el centre no disposava de dietes 100% lliures de carn, que les autoritats del centre no estaven obligades a satisfer les necessitats específiques de la fe de cada presoner, i que, sent el Sr. Jakóbski l'únic budista del centre, les característiques tècniques i de personal de la cuina impedièren elaborar una dieta especial per a ell.

El Tribunal recorda que l'observança de regles dietètiques d'inspiració religiosa ha de ser considerada com una forma d'expressió i pràctica directa de les creences. Així, podem parlar d'una obligació positiva de l'Estat polonès d'adoptar mesures raonables i apropiades per garantir els drets del demandant. Evidentment cal mantenir un equilibri just entre els interessos del sol·licitant i de la societat en el seu conjunt, i a tal efecte, l'Estat disposa de cert marge d'apreciació en la determinació de les mesures que han de ser adoptades per garantir el compliment del Conveni. Ara bé, en el present cas la Cort estima que el subministrament d'una dieta lliure de carn al Sr. Jakóbski no suposava grans esforços pel personal de la cuina, ja que no requeria d'una preparació o cocció específica, i no comportava repercussions financeres en la situació econòmica del centre. Així, el Tribunal considera que les autoritats poloneses van limitar els drets del demandant a manifestar la seva religió a través del seguiment de les regles dietètiques del budisme.

Una situació similar es descriu en l'assumpte **Vartic contra Romania**, de 17 de desembre de 2013¹⁸⁶, on el demandant complia condemna en una presó romanesa quan va sol·licitar una dieta

---

¹⁸⁶ Demanda núm. 14150/2008. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

vegetariana com a conseqüència de la seva fe budista. Amb anterioritat a la petició el Sr. Vartic s'alimentava a base dels productes que rebia de la seva família però a causa d'un canvi legislatiu es van prohibir els enviaments de contingut alimentari. A més a més el demandant va ser diagnosticat d'Hepatitis C crònica i els especialistes mèdics van considerar que una dieta lliure de carn seria el més adequat a la seva situació. Tot i així la direcció de l'establiment penitenciari, i posteriorment les autoritats judicials nacionals, van desestimar la petició del Sr. Vartic, malgrat que el centre disposava de diversos tipus de dietes i fins i tot contemplava especificitats alimentàries religioses com el dejuni dels cristians ortodoxos.

En la seva compareixença davant l'Alt Tribunal, el govern romanès justifica la negativa a la petició del demandant posant en dubte l'autenticitat de la seva fe, i al·legant que molts presos abusaven de la llibertat religiosa per tal d'aconseguir una millor alimentació.

La Cort senyala que les exigències del Sr. Vartic no requerien grans esforços ja que la dieta que sol·licitava no suposava adquirir aliments diferents dels que administrava normalment el centre ni exigia una preparació o cocció especial. Així, el Tribunal destaca un gran desequilibri entre els interessos de les autoritats penitenciàries i el dret del demandant a manifestar la seva religió a través de l'observança de les normes alimentàries del budisme. En conclusió, el TEDH estima que el Sr. Vartic va ser objecte d'una restricció il·legítima de la seva llibertat religiosa i especifica que fins i tot quan el presoner podia seguir la dieta desitjada gràcies als paquets que li enviava la família, l'article 9 del Conveni tenia un efecte limitat en el demandant ja que depenia de la situació financera i geogràfica dels seus familiars.

7.9. Llibertat religiosa com a dret negatiu

L'activitat jurisprudencial del TEDH ha conduït al reconeixement d'una dimensió negativa de la llibertat religiosa sota l'empara de l'article 9 del Conveni de Roma. En aquest sentit fem referència a la llibertat de no adherir-se a una religió i no practicar-la¹⁸⁷, així com el dret de tot individu a no ser obligat a manifestar les seves conviccions i a no actuar de manera que es pugui deduir la seva adherència a una confessió¹⁸⁸.

---

¹⁸⁷ Veure **Kokkinakis contra Grècia**, de 25 de maig de 1993, demanda núm. 14307/1988.

¹⁸⁸ BOUAZZA ARIÑO, O., *Notas de jurisprudencia del Tribunal Europeo de Derechos Humanos*, Revista de Administración Pública, núm. 187, Madrid, 2012, pàg. 184.

En l'assumpte **Dimitras i altres contra Grècia núm. 2**, de 3 de novembre de 2011¹⁸⁹, els demandants són membres de la Fundació Internacional Helsinki, una organització no governamental dedicada a l'àmbit dels drets humans. Com a representants legals de l'organització, els sol·licitants van participar en diversos judicis, vetllant per la protecció dels drets humans, en els quals se'ls convidava a fer el jurament amb la mà sobre l'Evangelí abans de testificar. Davant tals circumstàncies els demandants es van veure obligats, una vegada i una altra, a informar sobre les seves creences o a declarar-se ateu, ja que, en cas contrari es trobaven sotmesos a prestar jurament segons el ritual dels Cristians Ortodoxes.

Als ulls del Tribunal les autoritats estatals no es troben legitimades per intervenir en el camp de la llibertat religiosa dels individus forçant-los a expressar les seves creences¹⁹⁰. Per aquest motiu considera que la situació en la qual es ven veure sotmesos els demandants, forçats a declarar les seves creences per tal de poder testificar, és difícil de conciliar amb la llibertat religiosa i, en conseqüència, ha de ser qualificada com una ingerència a l'article 9 del Conveni.

7.10. Llibertat religiosa i qüestions fiscals

En l'assumpte de l'**Associació de Testimonis de Jehovà contra França**, de 30 de juny de 2011¹⁹¹, el Tribunal estableix les bases que serviran per la resolució de diferents casos posteriors. L'Associació demandant té com a finalitat treballar pel manteniment i exercici del culte dels Testimonis de Jehovà. El 22 de desembre de 1995 un informe del Parlament francès va determinar que la Confessió havia de ser considerada com a secta perillosa fet que va comportar la marginació social de l'Associació. En aquest context la demandant va ser objecte d'una auditoria fiscal en virtut de la qual va ser obligada a tributar per totes les donacions i ofrenes rebudes entre el període 1993-1996.

La Cort observa que les donacions constitueixen un important recurs econòmic per l'Associació de tal manera que fer front als impostos reclamats la privaria dels medis per exercir la seva fe, amenaçant la seva supervivència, obstaculitzant seriosament la seva organització interna i de funcionament, així com les seves activitats religioses. Així doncs, l'actuació de les autoritats

---

¹⁸⁹ Demandes núm. 34207/2008 i 6365/2009. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁹⁰ Veure **Sofianopoulos i altres contra Grècia**, de 12 de desembre de 2002, demandes núm. 1988/2002/, 1997/2002, 1977/2002.

¹⁹¹ Demanda núm. 8916/2005. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

franceses constitueix una ingerència a l'article 9 del CEDH, ja que les mesures fiscals aplicades no es poden considerar previstes en la llei, doncs la demandant no podia deduir la seva aplicació en grau raonable, i alhora han de ser considerades com a innecessàries.

Dos anys més tard, en les sentències relatives als assumptes **Association des Chevaliers Du Lotus D'or contra França**, de 13 de gener de 2013¹⁹², **Association Cultuelle Du Temple Pyramide contra França**, de 31 de gener de 2013¹⁹³, i **Eglise Evangelique Missionnaire et Salaûn contra França**, de 31 de gener de 2013¹⁹⁴; el TEDH estima, altre vegada, que l'Estat francès va vulnerar el dret a manifestar i exercir la religió.

En els dos primers supòsit la demanda és presentada per associacions sense ànim de lucre consagrades al culte de l'Aumisme, un nou moviment religiós i místic, fundat l'any 1969 per Gilbert Bourdin. Les Associacions disposaven d'un petit complex als Alps francesos on s'allotjaven els fidels i des del qual es dedicaven a la venda de llibres religiosos i objectes d'artesanía. L'any 1995 les entitats demandants van iniciar la seva dissolució després de veure cancel·lada la llicència d'obres per construir el seu nou temple piramidal de la Unitat de les Religions. En desenvolupament del procediment de liquidació és va acordar transmetre tots els actius nets, béns mobles i immobles, a l'Associació Vajra Triomphant, amb propòsits molt pròxims als de les organitzacions demandants, amb la condició de que vetllés pel culte de l'Aumisme.

A finals del 1995, les demandants van ser objecte de diverses auditories fiscals en virtut de les quals les autoritats van ordenar la tributació dels donatius que havia rebut cada Associació. L'actuació estatal va implicar la confiscació de la totalitat dels donatius percebuts, combinada amb l'acció pauliana i l'execució hipotecària amb embargament immobiliari. Aquest cúmul de circumstàncies va exhaurir tots els recursos de les Associacions que permetien complir amb les seves finalitat de culte i que havien de ser transmesos a l'Associació Vajra Triomphant amb l'objectiu de mantenir les creences Aumismes.

En el tercer cas l'Entitat demandant és una associació religiosa dedicada el culte Evangèlic que va ser considerada com a moviment sectari en base a un informe parlamentari. Arran del

---

¹⁹² Demanda núm. 50615/2007. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁹³ Demanda núm. 50471/2007. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

¹⁹⁴ Demanda núm. 25502/2007. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

document es van desenvolupar un seguit de mesures de verificació comptable contra la demandant, en virtut de les quals els donatius que havia percebut dels fidels van ser sotmesos a tributació. Les autoritats també van determinar que l'Associació no podia beneficiar-se de les exempcions i ajuts fiscals previstos pels Ens religiosos.

En els tres supòsits exposats la Cort es remet a l'assumpte de l'**Associació de Testimonis de Jehovà contra França** i considera que la intervenció de les autoritats franceses va ser del tot desproporcionada. La fiscalització dels donatius va suposar una vulneració de l'article 9.2 del Conveni ja que l'ajust fiscal aplicat resultava imprevisible a causa de la poca precisió de la legislació que impedia predir la seva aplicació a les associacions demandants, i equiparar-se a una declaració de donatius.

7.11. Llibertat religiosa i educació

Tal com ja s'ha apuntat en altres apartats del present treball, l'educació forma part integrant de la llibertat religiosa. Així l'article 9 del Conveni Europeu dels Drets Humans empara el dret a rebre ensenyança religiosa i garanteix la facultat dels pares a decidir l'educació religiós i moral que volen pels seus fills. Són diverses les sentències del TEDH que avalen l'exercici d'aquest dret derivat de la llibertat religiosa; veiem-ne un exemple a través de la l'activitat més recent de la Cort.

En l'assumpte **Grzelak contra Polònia**, de 15 de juny de 2010¹⁹⁵, els demandants són els pares d'un alumne polonès que, declarant-se agnòstics, van demanar que el seu fill no rebés instrucció religiós al centre d'educació primària on es trobava escolaritzat. Sent el fill dels demandants l'únic alumne que no assistia a les classes de religiós, la direcció del centre es va negar a impartir l'assignatura d'ètica com a alternativa a l'adoctrinament . Així, mentre els seus companys eren a classe de religiós, el fill de la família Grzelak s'estava sol, sense supervisió, pels passadissos de l'edifici, a la biblioteca o al club de l'escola. Com a conseqüència de la seva no assistència a les classes de religiós el nen va ser discriminat i sotmès a assetjament físic i psicològic per part dels seus companys de classe. Per aquest motiu els demandants van decidir matricular el seu fill a un altre centre de la mateixa ciutat. Durant la seva estada al segon col·legi, el fill dels Grzelak va tornar a ser víctima de comentaris i actes ofensius per part dels altres alumnes, de manera que els sol·licitants van dirigir una carta a l'escola explicant les ridiculitzacions que sofria el seu fill amb l'objectiu de que la direcció del centre hi posés remei. Abans de rebre resposta a l'escrit els

---

¹⁹⁵ Demana núm. 7710/2002. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

demandants van traslladar el seu fill a una tercera escola. Posteriorment la directora del segon centre va respondre a la queixa de la família afirmant que el seu fill era qui provocava als altres alumnes ja que es burlava de les seves creences. La tercera escola a la qual va acudir el nen, tampoc va poder establir una assignatura d'ètica davant la negativa de les autoritats educatives a causa de l'escassa demanda. Posteriorment el Sr. i la Sra. Grzelak van dirigir diverses cartes a les autoritats poloneses afirmant que el seu fill havia estat objecte d'una forta intolerància des dels inicis de la seva escolarització, i reivindicant que s'imparteixi l'assignatura d'ètica. Les respostes a les sol·licituds dels demandants es basaven en tres raons per denegar la petició: la falta de professors qualificats per impartir la disciplina, un nombre insuficient d'alumnes interessant en l'assignatura, i dificultats financeres.

Per tal de resoldre la controvèrsia, el Tribunal recorda que la llibertat religiosa té una vessant negativa, en el present supòsit el dret dels pares a que el seu fill no rebi ensenyances religioses. La Cort fa esment al fet de que les creences no constitueixen informació que pugui ser utilitzada per distingir els ciutadans i la seva relació amb l'Estat¹⁹⁶, així, el tractament que va rebre l'alumne ha de ser considerat com una forma d'estigmatització injustificada. El Tribunal també fa èmfasis al fet de que la diferenciació entre les assignatures de religió i ètica obliga als alumnes a rebel·lar les seves creences i comporta una distinció de les persones entre els que cursen una assignatura o una altre; circumstància que adquireix importància en els Estats com Polònia amb una marcada majoria religiosa.

7.12. Llibertat religiosa i respecte a la vida privada i familiar

Tal com ja s'ha especificat anteriorment, la llibertat religiosa emparada en l'article 9 del CEDH no és tracta purament d'una qüestió de consciència individual sinó que també implica la llibertat de manifestar la religió de forma individual o col·lectiva, ja sigui en públic o en privat.

En el cas **Boychev i altres contra Bulgària**, de 27 de gener de 2011¹⁹⁷, els demandants són membres de l'Església de la Unificació, un grup religiós fundat per Sun Myung Moon i amb presència a Bulgària des de 1992, però que en data dels fets no es trobava registrat com a Confessió. El 6 d'abril de 1997, el Sr. Boychev i els altres demandants van assistir a una trobada religiosa privada, de reduïda dimensió, al domicili d'un dels demandants. La reunió va ser

---

¹⁹⁶ Veure **Sofianopoulos i altres contra Grècia**, de 12 de desembre de 2002, demandes núm. 1988/2002/, 1997/2002, 1977/2002; i **Sinan Işık contra Turquia**, de 2 de febrer de 2010, demanda núm. 21924/2005.

¹⁹⁷ Demanda núm. 77185/2001. Es pot consultar a través de la base de dades oficial del Tribunal Europeu de Drets Humans: <http://www.echr.coe.int>.

interrompuda per la policia que, amb la deguda autorització del fiscal, va accedir a l'habitatge per dur-hi a terme una recerca fruit de la qual es van apoderar de diversos llibres, cintes de vídeo, una televisió i altres objectes. Malgrat els intents dels sol·licitants per recuperar els elements confiscats i declarar il·legal l'actuació de les autoritats, els tribunals nacionals van considerar que el material retingut tenia valor probatori i que els demandants havien violat la llei al assistir a la reunió d'una Entitat religiosa no registrada.

La Cort considera que la trobada dels fidels el 6 d'abril de 1997 cau dins l'àmbit d'aplicació de l'article 9 del CEDH i en conseqüència tota interferència que no es trobi prevista en la llei o que resulti innecessària en una societat democràtica ha de ser considerada com a il·lícita. En aquest punt el Tribunal recorda que la previsió legal a la qual fa referència l'article 9.2 del Conveni requereix no només que les mesures impugnades tinguin alguna base en el dret intern sinó que també implica accessibilitat i previsibilitat en la seva aplicació. Així, la legislació nacional ha d'oferir certa protecció contra les interferències arbitràries dels poders públics en relació als drets protegits pel CEDH. En el cas que ens ocupa les autoritats búlgares basen la seva actuació en la normativa penal nacional en el marc de la investigació criminal que es va decidir iniciar contra els demandants. La Cort estima que la fiscalia disposava de discrecionalitat gairebé il·limitada a causa de la vaguetat de la normativa interna, ja que la legislació nacional no era prou clara respecte la celebració de trobades religioses organitzades per una Confessió no registrada. En conclusió, el Tribunal determina que la ingerència de les autoritats búlgares no tenia una base jurídica i, en conseqüència, ha de ser considerada com a il·legítima.

8. Conclusió

Arribats a aquest punt, després d'efectuar un breu recorregut al llarg de diversos textos normatius i, molt especialment, a través de la jurisprudència més recent del Tribunal Europeu de Dret Humans; podem afirmar que la llibertat religiosa és un dret extens a l'empara del qual es situen un gran nombre de circumstàncies.

Els efectes del reconeixement d'aquest dret fonamental són palpables a diversos nivells i en una gran varietat de situacions. Així, la llibertat religiosa actua com a dret dels creients a practicar la seva fe en privat o en públic, en exercici de la llibertat d'expressió; de forma individual i col·lectiva, garantint la lliure reunió i associació, per l'exercici i divulgació de les seves creences i l'observança del culte i les festivitats sense interferències estatals injustificades. La llibertat religiosa garanteix també la facultat de vestir una determina indumentària, ja sigui a

través de la utilització de teles o vestits, insígnies a la pell, pentinats distintius o bé mitjançant peces de joieria o decoració amb significat religiós. D'altre banda, comprèn el dret a vetllar per la preservació de la simbologia estàtica, entesa com el conjunt d'elements amb connotacions religioses que formen part del nostre entorn, espais i edificis públics. La voluntat individual de seguir una alimentació basada en pautes religioses, ja sigui a través de l'observança d'una dieta específica o bé mitjançant la pràctica de dejunis, també ha de ser considerada com a manifestació de la llibertat de religió. De la mateixa manera, l'objecció de consciència formulada pel creient, quan l'activitat a la qual s'oposa resulta contradictòria amb la seva fe, s'ha de concebre com a exercici de la llibertat religiosa. Igualment l'educació gaudeix de la protecció d'aquest dret fonamental, així, es garanteix el dret dels pares i tutors legals a elegir l'ensenyança moral i religiosa que desitgen pels menors situats sota la seva tutela. Els tractaments desiguals, tendents a la discriminació per motius de religió, també són contraris a la protecció de la llibertat religiosa, i no hem d'oblidar la dimensió negativa d'aquest dret ja que ningú ha de ser obligat a declarar sobre la seva religiositat o a seguir unes determinades creences. Podríem afegir un llarg etcètera de conjuntures situades sota el paraigües de la llibertat religiosa i, malgrat les situacions a les quals he fet referències són, possiblement, de les més conegudes, la meua intenció és citar-les purament a tall d'exemple, com a part d'una llarga llista oberta.

Així doncs, múltiples aspectes de la nostra vida, i sobretot de la convivència en societat, troben recés en aquest dret fonamental que protegeix tant als creients com als ateu i agnòstics. Un dret que va adquirint més importància i dimensions com a conseqüència de la globalització a la que vivim abocats. En el món actual, on les distàncies no suposen obstacles, la pluralitat cultural és més i més viva cada dia, i amb ella la diversitat religiosa. Aquesta nova realitat accentua la magnitud de la llibertat religiosa que topa amb situacions noves dignes de protecció. Així, es tracta d'un dret viu, amb grans possibilitats de créixer, capaç de regular circumstàncies inimaginables pels nostres avantpassats, i en un futur oferir cobertura a nous escenaris.

No hem d'oblidar, però, l'escàs reconeixement que encara avui rep la llibertat religiosa en algunes regions. Els mitjans de comunicació ens ho recorden cada dia, guerres i atemptats terroristes on la religió apareix com a rerefons, com a motiu que justifica tota acció. Potser, després de tants segles, és moment de deixar enrere les diferències i aprendre a conviure sense prejudicis, sense menyspreu per aquells que mantenen alguna creença, per aquells que es declaren ateu, i pels que simplement creuen en el que els altres no tenen fe.

9. Bibliografia i webgrafia

- Abellán Honrubia, V., Vilà Costa, B., Olesti Rayo, A., *Lecciones de Derecho Comunitario Europeo*, Ariel Derecho, Barcelona, 2011, 281-303.
- Alenda Salinas, M., *El Registro de Entidades Religiosas. La praxis administrativa tras la STC 46/2001*, Iustel, Madrid, 2009, 103-219.
- Amorós Azpilicueta, J.J., *La libertad religiosa en la Constitución española de 1978*. Tecnos, Madrid, 1984, 154-197.
- Bouzza Ariño, O., *Notas de jurisprudencia del Tribunal Europeo de Derechos Humanos*, Revista de Administración Pública, núm. 187, Madrid, 2012, 341-357.
- Castillo Daudí, M., *Derecho Internacional de los Derechos Humanos*, Tirant lo Blanch, València, 2003, 53-110.
- Catalá Rubio, S., *Ministros y lugares de culto*, pàg. 6. Recuperat des de l'adreça: <https://www.uclm.es/area/derechoeclesiastico/documentos/VI.%20Ministros%20y%20lugares%20de%20culto%20Santiago%20Catal%C3%A1.pdf> (09/04/2015).
- Ciáurriz, M.J., *La libertad religiosa en el derecho español. La ley orgánica de libertad religiosa*. Tecnos, Madrid, 1984, 92-100, 101-119 i 144-170.
- Ciáurriz, M.J., García-Pardo, D., Lorenzo, P., Motilla, A., Rosell, J., *Los Musulmanes en España: libertad religiosa e identidad cultural*, Trotta, Madrid, 2004, 417-423.
- Contreras, J., Alimentación y religión, HUMANITAS, volum núm. 16, 2007, pàg. 3. Recuperat des de l'adreça: <http://www.fundacionmhm.org/tema0716/articulo.pdf> (24/04/2015).
- Corral, C., *La primera y abrogada Ley de 1967 sobre libertad religiosa en España: un balance*. Recuperat des de l'adreça: <http://blogs.periodistadigital.com/carloscorral.php/2007/07/24/la-primera-y-abrogada-ley-de-1967-sobre--61> (06/02/2015).
- De la Hera, A., *La ley orgánica de libertad religiosa en el marco constitucional*, pàg. 204. Recuperat des de l'adreça: http://www.fundacionfaes.org/file_upload/publication/pdf/20130423212813la-ley-organica-de-libertad-religiosa-en-el-marco-constitucional.pdf (16/02/2015).
- FORUM LIBERTAS Diario Digital, *Los orígenes de la libertad religiosa*, 2008. Recuperat des de l'adreça: http://www.forumlibertas.com/frontend/forumlibertas/noticia.php?id_noticia=12312 (21/01/2015).
- Fundación pro derechos humanos. *Derechos humanos. Net*. Recuperat des de l'adreça: <http://www.derechoshumanos.net/normativa/normas/1966-ProtocoloFacultativoPactoDerechosCivilesyPoliticos.htm> (25/02/2015).

- González del Valle, J. M., *Derecho eclesiástico español*, 4a edició, Universidad de Oviedo servicio de publicaciones, Oviedo, 1997, 95-118 i 221-260.
- González Schmal, R., *La libertad religiosa en el Convenio Europeo de Derechos Humanos*, Editorial Porrúa, Mèxic, D.F., 2004, 61-75.
- Gutiérrez del Moral, M. J. i Cañivano Salvador, M. A., *Los principios informadores del derecho eclesiástico del Estado en la jurisprudencia del Tribunal constitucional español y su identificación en la jurisprudencia europea*, Atelier, Barcelona, 2003, 133-177.
- Gutiérrez del Moral, M.J., *Libertad de expresión y protección de los sentimientos religiosos. La autorregulación de los medios de comunicación*, Iustel, Madrid, 2010, 1-9.
- Gutiérrez del Moral, M. J., *Tolerancia, educación y libertad religiosa*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2002, 29-43.
- Jiménez García, F. (director), Jordán Capitán, E., (coordinació i edició), *El principio de no confesionalidad del Estado español y los Acuerdos con la Santa Sede, reflexiones desde los principios constitucionales*, Servicio de Publicaciones Dykinson, Madrid, 2007, 17-42 i 43-71.
- Junta Episcopal de Asuntos Jurídicos, Conferencia Episcopal Española, Giménez y Martínez de Carvajal, J., *Los Acuerdos entre la Santa Sede y el Estado español: veinte años de vigencia*, Edice, Madrid, 2001, 23-55.
- Larena Beldarrain, J., *La Libertad Religiosa y su protección en el derecho español*, Dykinson, Madrid, 2003, 5-70 i 71-109.
- Lariccia, S., *La rappresentanza degli interessi religiosi*, Giuffrè, Milà, 1967, 41-78.
- López Sidro, A., *Restricciones al velo integral en Europa y en España: La pugna legislativa para prohibir un símbolo*, Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado, núm. 32, 2013, 33-38.
- Martín Sánchez, I., González Sánchez, M., *Los Judíos en España: cuestiones del Acuerdo de Cooperación con la FCJE*, Delta Publicaciones Universitarias, Madrid, 2010, 265-274.
- Martínez Torrón, J., *La protección internacional de la libertad religiosa, Tratado de Derecho Eclesiástico del Estado*. EUNSA, Pamplona, 1994, 141-239.
- Merino Norverto, M., *Constitución española: sinopsis artículo 10*, pàg. 1. Recuperat des de l'adreça: <http://www.congreso.es/consti/constitucion/indice/sinopsis/sinopsis.jsp?art=10&tipo=2> (11/02/2015).
- Ministerio de Justicia, Registros, *Entidades Religiosas, Efectos de la inscripción*. Recuperat des de l'adreça: http://www.mjusticia.gob.es/cs/Satellite/Portal/es/areas-tematicas/registros/entidades-religiosas#id_1215327680267 (30/03/2015).

- Moreno Domínguez, J. F., *La Carta de los Derechos Fundamentales de la Unión Europea: des de la solemnidad a la eficacia*. Recuperat des de l'adreça: http://www.uhu.es/derechoyconocimiento/DyC02/DYC002_B06.pdf (02/02/2015).
- Moreno, J.I., *El Edicto de Milán cumple 1.500 años, El primer reconocimiento de la libertad religiosa*, Aceprensa, 2013. Recuperat des de l'adreça: <http://www.aceprensa.com/articulos/el-primer-reconocimiento-de-la-libertad-religiosa/> (21/01/2015).
- Moreno , M. del Mar, *El derecho fundamental de libertad religiosa y la objeción de conciencia*, pàg. 3. Recuperat des de l'adreça: <https://www.uclm.es/area/derechoeclesiastico/Documentos/III.%20E1%20Derecho%20Fundamental%20de%20Libertad%20Religiosa%20y%20Objeci%C3%B3n%20de%20Conciencia.pdf> (10/04/2015).
- Motilla de la Calle, A., *Los Acuerdos entre el Estado y las Confesiones Religiosas en el derecho español*, Bosch, Barcelona, 1985, 23-55 i 239-349.
- Observatorio del pluralismo religioso en España, *Ministro de culto*. Recuperat des de l'adreça: http://www.observatorioreligion.es/diccionario-confesiones-religiosas/glosario/ministro_de_culto.html (09/04/2015).
- Observatorio del pluralismo religioso en España, *Notorio Arraigo*. Recuperat des de l'adreça: http://www.observatorioreligion.es/diccionario-confesiones-religiosas/glosario/notorio_arraigo.html (31/03/2015).
- Ortega y Gasset, J., *Ideas y creencias*, Espasa-Calpe, Madrid, 1976, 2-36.
- Palomino Lozano, R., *Objeción de Conciencia y Religión: una perspectiva comparada*, Anuario de Derechos Humanos, Nueva Época, Vol. 10, 2009, 435-476.
- Perales Ascensión, E., *Constitución española: sinopsis artículo 16*, pàg.1. Recuperat des de l'adreça: <http://www.congreso.es/consti/constitucion/indice/sinopsis/sinopsis.jsp?art=16&tipo=2> (11/02/15).
- Porras Ramírez, J. M. (coordinador), *Derecho de la libertad religiosa*, Tecnos, Madrid, 2014, 19-63 i 65-116.
- *¿Qué fue el Edicto de Milán?*. Recuperat des de l'adreça: <http://multimedia.opusdei.org/pdf/es/preguntas/52.pdf> (21/01/2015).
- Ruiz Rodríguez, V., *Democracia y derechos humanos como fundamento de la Unión Europea*, Editorial Porrúa, Mèxic, D. F., 2004, 5-86.
- Starck, C., *Raíces históricas de la libertad religiosa moderna*, Revista Española de Derecho Constitucional, núm. 47, 1996, pàg. 9-10, 11-13, 13-16 i 16-20.

- Seglers Gómez-Quintero, À., Gámiz Sanfeliu, M., García García, R., *El Dret Eclesiàstic de l'Estat com a branca de l'ordenament jurídic*, UOC, Barcelona, 2008, 14-20, 21-29 i 65-76.
- Souto Galván, E., *El reconocimiento de la libertad religiosa en Naciones Unidas*, Marcial Pons, Barcelona, 2000, 17-66.
- Souto Paz, J. A., *Comunidad política y libertad de creencias*, Marcial Pons, Barcelona, 2003, 11-34, 39-63, 65-109, 111-140, 143-163, 165-184 i 527-567
- University of Minesota. Humans Rights Library. Human Rights Committee, General Comment 22, Article 18 (Forty-eighth session, 1993). Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 35 (1994). Recuperat des de l'adreça: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/hrcom22.htm> (23/03/2015).
- Verdoodt, A., *Naissance et signification de la Déclaration Universelle des Droits de l'Homme*, Paris – Lovaine, 1958, 176-183.
- Vicente Cantín, L., *Naturaleza, contenido y extensión del derecho de libertad religiosa*, Cuadernos Civitats, Madrid, 1990, 17-50 i 85-101.

10. Jurisprudència consultada

- Assumptes Grandrath contra Alemanya, de 12 de desembre de 1966, demanda núm. 2299/1964.
- STJCE 11/70, de 17 de desembre de 1970, assumpte Internationale Handelsgesellschaft.
- Assumpte G. Z. contra Àustria, de 2 d'abril de 1973, demanda núm. 5591/1972.
- STJCE 4/73, de 14 de maig de 1974, assumpte Nold.
- Assumpte Abdulaziz, Cabales i Balkandali contra el Regne Unit, de 28 de maig de 1985, demandes núm. 9214/1980, 9473/1981 i 9474/1981.
- STC 110/1993, de 25 de març, recursos d'emparament acumulats núm. 419/1989 i 1922/1989.
- Assumpte Kokkinakis contra Grècia, de 25 de maig de 1993, demanda núm. 14307/1988.
- STC 176/1993, de 27 de maig, recurs d'emparament núm. 1371/1992.

- STC 340/1993, de 16 de novembre, recursos d'emparament acumulats núm. 1658/1988, 1254/1990, 1270/1990, 1329/1990 i 2631/1991.
- Assumpte Buscarini i altres contra San Marino, de 18 de febrer de 1999, demanda núm. 24645/1994.
- Assumpte Cha'are Shalom Veu Tsedek contra França, de 27 de juny de 2000, demana núm. 27417/1995.
- Assumpte Hasan i Chaush contra Bulgària, 26 d'octubre de 2000, demanda núm. 30985/1996.
- STC 46/2001, de 15 d'octubre, recurs d'emparament núm. 3083/1996.
- Assumpte de l'Església Metropolitana de Bessaràbia i altres contra Moldàvia, de 13 de desembre de 2001, demanda núm. 45701/1999.
- Assumpte Willis contra el Regne Unit, d'11 de juny de 2002, demanda núm. 36042/1997.
- Assumpte Sofianopoulos i altres contra Grècia, de 12 de desembre de 2002, demandes núm. 1988/2002/, 1997/2002, 1977/2002.
- Assumpte Burden contra Regne Unit, de 28 d'abril del 2008, demanda núm. 13378/2005.
- Assumpte Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i altres contra Àustria, de 31 de juliol de 2008, demanda núm. 40825/1998.
- Assumpte Kimlya i altres contra Rússia, 1 d'octubre de 2009, demandes núm. 76836/2001 i 32782/2003.
- Assumpte Sinan Işık contra Turquia, de 2 de febrer de 2010, demanda núm. 21924/2005.
- Assumpte Carson i altres contra Regne Unit, de 16 de març del 2010, demanda núm. 42184/2005.
- Assumpte dels Testimonis de Jehovà de Moscou i altres contra Rússia, de 10 de juny de 2010, demanda núm. 302/2002.
- Assumpte Grzelak contra Polònia, de 15 de juny de 2010, demana núm. 7710/2002.
- Assumpte Jakóbski contra Polònia, de 7 de desembre de 2010, demanda núm. 18429/2006.

- Assumpte Savez Crkava “Riječ Zivota” i altres contra Croàcia, de 9 de desembre de 2010, demanda núm. 7798/2008.
- Assumpte Boychev i altres contra Bulgària, de 27 de gener de 2011, demanda núm. 77185/2001.
- Assumpte de l’Associació de Testimonis de Jehovà contra França, de 30 de juny de 2011, demanda núm. 8916/2005.
- Assumpte Bayatyan contra Armènia, de 7 de juliol de 2011, demanda núm. 23459/2003.
- Assumpte Dimitras i altres contra Grècia núm. 2, de 3 de novembre de 2011, demandes núm. 34207/2008 i 6365/2009.
- Assumpte Erçep contra Turquia, de 22 de novembre de 2011, demanda núm. 43965/2004.
- Assumpte Bukharatyan contra Armènia, de 10 de gener de 2012, demanda núm. 37819/2003
- Assumpte Tsaturyan contra Armènia, de 10 de gener de 2012, demanda núm. 37821/2003.
- Assumpte Feti Demirtaş contra Turquia, de 17 de gener de 2012, demanda núm. 5260/2007.
- Assumpte Savda contra Turquia, de 12 de juny de 2012, demanda núm. 42730/2005.
- Assumpte Fusu Arcadie i altres contra la República de Moldàvia, de 17 de juliol de 2012, demanda núm. 22218/2006.
- Assumpte Tarhan contra Turquia, de 17 de juliol de 2012, demanda núm. 9078/2006.
- Assumpte Jehovas zeugen in Österreich contra Àustria, de 25 de setembre de 2012, demanda núm. 27540/2005.
- Assumpte de l’Association des Chevaliers Du Lotus D’or contra França, de 13 de gener de 2013, demanda núm. 50615/2007.
- Assumpte Eweida i altres contra el Regne Unit, de 15 de gener de 2013, demandes núm. 48420/2010, 59842/2010 i 51671/2010.
- Assumpte de l’Eglise Evangelique Missionnaire et Salaûn contra França, de 31 de gener de 2013, demanda núm. 25502/2007.
- Assumpte de l’Association Cultuelle Du Temple Pyramide contra França, de 31 de gener de 2013, demanda núm. 50471/2007.
- Assumpte Vartic contra Romania, de 17 de desembre de 2013, demanda núm. 14150/2008.

- Assumpte Buldu i altres contra Turquia, de 3 de juny de 2014, demanda núm. 14017/2008.
- Assumpte del Centre Bíblic de la República de Chuvash contra Rússia, de 12 de juny de 2014, demanda núm. 33203/2008.
- Assumpte Krupko i altres contra Rússia, de 26 de juny de 2014, demanda núm. 26587/2007.
- Assumpte S.A.S. contra França, d'1 de juliol de 2014, demanda núm. 43835/2011.
- Assumpte de l'Església de la Cienciologia de St. Petersburg i altres contra Rússia, de 2 d'octubre de 2014, demanda núm. 47191/2006.
- Assumpte Begheluri i altres contra Geòrgia, de 7 d'octubre de 2014, demanda núm. 28490/2002.
- Assumpte Güler i Uğur contra Turquia, de 2 de desembre de 2014, demandes núm. 31706/2010 i 33088/2010.
- Assumpte Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı contra Turquia, de 2 de desembre de 2014, demanda núm. 32093/2010.
- Assumpte Dimitrova contra Bulgària, de 10 de febrer de 2015, Demanda núm. 15452/2007.
- Assumpte Karahmed contra Bulgària, de 24 de febrer de 2015, demanda núm. 30587/2013.